

REZISTENCIJOS PRADŽIA

1941-ųjų Birželis:
dokumentai
apie šešių savaičių
Laikinąją
Lietuvos Vyriausybę

Kun. Prėl. Alf. Svarinskis

REZISTENCIJOS PRADŖIA

*1941-ųjų Birželis:
dokumentai
apie šešių savaičių
Laikinąją Lietuvos Vyriausybę*

REZISTENCIJOS PRADŽIA

***1941-ųjų Birželis:
dokumentai
apie šešių savaitių
Laikinąją Lietuvos Vyriausybę***

Sudarė Vytautas Landsbergis

2012

UDK 947.45.082(093.2)

Re247

TURINYS

Vietoj įvado: Pažvelgti iš arčiau.....	6
ISTORINIAI TEKSTAI	
J. Ambrazevičiaus žodis prie partizanų kapo.....	22
Iš J. Ambrazevičiaus kalbos paskutiniame Laikinosios Vyriausybės posėdyje 1941 m. rugpjūčio 5 d.....	24
Memorandumas apie teisinę Lietuvos būklę ir faktinius santykius bolševikų okupacijai Lietuvoje pasibaigus.....	34
Laikinosios Vyriausybės autobiografija.....	44
<i>Metai laukimo</i>	44
<i>Laikinoji Vyriausybė atstato ir kuria</i>	49
<i>Okupantas prieš Laikinąją Vyriausybę</i>	57
<i>Ir vėl formali okupacija</i>	68
Juozas Brazaitis. Lietuvos žydų likimas ir Laikinoji Lietuvos vyriausybė.....	74
Nekaltas.....	97
PRIEDAI	
Birželio gaisrai.....	98
Pasipriešinimas okupacijai.....	102
Pelenai grįžta į žemę.....	107

Vietoj įvado: Pažvelgti iš arčiau

Požiūriuose į Lietuvos 1941 m. birželio sukilimą vyrauja atvirkščias anachronizmas ir krašto valstybingumui svetimos konceptualios atliekos.

SSRS ideologų - užgrobėjų linija aiški: nepriklausoma Lietuva buvo nesusipratimas. Vakarų „imperializmo“ ir Versalio spekuliacijų produktas. Todėl, kai SSRS 1940 m. „atsiėmė“, kas jai neva priklausė kaip ankstesnės carų imperijos tęsėjai, dalykai vėl amžiams („navieki“) stojo į savo vietas. Lietuvos ūkininkų žemė, įmonės, verslas, bankai vienu kolaborantiniu mostu tapo SSRS nuosavybe. Dar formaliai neinkorporavus į SSRS, krašte jau „veikė“ sovietų baudžiamasis kodeksas. Kas toliau?

Vokietija 1941 m. vasarą prevenciškai puolė ir užėmė (sau) dalį neva suverenios SSRS teritorijos; apsigynusi raudonoji imperija 1944 m. vasarą - rudenį ginklu susigrąžino gimtąjį Pabaltijį „rodnuju Pribaltiku“.

Tai didžiųjų mąstymas teritorijomis - mano ne tavo. - kuriame nėra vietos minčiai apie tose teritorijose gyvenančias tautas, galimą jų niekinę (kadangi silpnos ir mažos) valią.

Iš čia ir smulkesnės mąstymo šiukšlės besiveliančios net pačiose „teritorijose“, kai dėliojama lyg iš pašalio: nieko negalime, esame maži, tad ar derėjo rezistencijos pradinin-

kams mąstyti ir elgtis kitaip nei didieji nori. Juk net Birželio bandymu atkuriamos valstybės Laikinoji Vyriausybė paskelbta prieš antrojo okupanto valia. Galėjo iš karto baigtis blogai. Juolab svarstymai, ar Lietuvai - jos vardu kalbančiai Vyriausybei nebūtų vertėję išdidžiai atmesti naujo totalitarinio užkariautojo įsakymų, tuo išsyk panaikinant sau kaip subjektui bet kurią manevro ir egzistencijos galimybę, tautai liekant vergu be atsakomybės.

Anachronizmas - kai pasipriešinimo veikėjai vertinami ne pagal ano meto aplinkybes, savą padėties išmanymą ir

pareigos tautai supratimą, o pagal mūsų šių dienų gudrumą. Mes mat nebūtume suklydę (sukilimas - klaida), todėl

dabar ateiname teisuoliškai teisėjauti.

Mes nebūtume apsirike, net po 1941 m. birželį siautėjusio Raudonojo teroro, kad nacionalsocialistų diktatūra galbūt geresnė už bolševikų. Dabar žinome, kad abi baisios. Dar keisčiau, kai istorijos baruose teisėjaujama net nepripažįstant žinojimo šaltinių, nors jie šen ten vis dėlto paskelbti.

Sukilimą prieš sovietinį okupantą rengė pagrindžio organizacija Lietuvos aktyvistų frontas (LAF), kuris sudarė ir paskelbė savanoriškai sutinkančių patriotų Laikinąją Vyriausybę. LAF skelbė ir nepriklausomybę, ir smerktinų ideologinių antisemitinių pareiškimų, kurie nūnai lengva rašančių ranka priskiriami Vyriausybei. Ši nebuvo partinė (koalicinė be kraštutinių), o veikiau darbinė - sutikusi dirbti

administravimo ir politikos darbą ekstremalios įtampos ir pavojaus akimirka. Ligi šiol, kalbant apie 1941 m. šešių savaičių Laikinąją Vyriausybę (LV), dažniausiai vertinama ne jos atliktas darbas desovietizuojant valdymo struktūras ir gyvenimo sritis, o karo ir okupacijų nulemtos nelaimės.

Ypač - didžioji Lietuvos žydų tragedija. Ir Laikinoji Vyriausybė mielai kaltinama už tai, ko ji nepadarė. O negalėdama padaryti - kodėl nenusižudė. Tokie nūdieniai vertinimai iš saugaus ir protingo atstumo, jau žinant kas kaip toliau klostėsi, nesyk atrodo gerokai fariziejiški, bemaž visuomet anachronistiški.

Tai yra, dalykus matant nerealiame laike, ne tikrose savo meto aplinkybėse, naudojamosi neišvengiamai iškreipta optika. Šie lietuviško mastymo bruožai vėl atsikleidė užvirus debatams dėl J. Brazaičio, literatūros mokslininko, rezis-tento, Laikinosios Vyriausybės vadovo ir VLIKo steigėjo, pelenų perlaidojimo Kaune.

Norint galų gale įvesti į diskursą daugiau realizmo, čia pakartotinai skelbiami keli svarbūs dokumentai. Lietuvos istorikai paprastai juos ignoruoja. Gal nebeignoruos.

----- x -----

Kovose už laisvę svarbus ir politinio žodyno frontas. Gerai žinome, kad kiekvienas užkariautojas, tai yra, oku-pantas ateina kaip „išlaisvintojas“ durtuvais nešdamas kokią nors saulę.

Pasipriešinęs tokiam gėriui tampa nusikaltėliu, nusižengi okupanto valiai ir jo primetamiems „įstatymams“. Todėl rezistencijos esmė ir pamatas yra pasipriešinti - pirmiausia - savarankiško proto pavergimui, smegenų okupacijai. Priemonės būna įvairios, jos ateina vėliau. Dvasios erdvėje mūšiai už sąmonę ir garbę tebevyksta.

Antai užimdami Lietuvą vokiečiu naciai paskelbė, kad žydai ir lenkai - jų dispozicijoje, niekas kitas čia negalys ko nors spręsti. Jau liepos pradžioje turime SS Standartenfuhrerio K. Jägerio slapta pranešimą, kad nuo liepos antrosios jis paėmęs žydų reikalus į savo rankas ir vykdeš žydų likvidavimą (žr. J. Brazaičio analitinį komentarą šioje knygoje). Bet sovietų pasiūstasis su šiuo dokumentu į Niurnbergo tribunolą J. Jurginis vėliau spaudoje rašė apie Jägerio ataskaitą taip: iš Laikinosios Vyriausybės šis perėmęs ne žydų reikalus, o „žmonių šaudymą Lietuvoje“. Suprask, pagal sovietų redakciją, kad ligi tol šaudė Laikinoji Vyriausybė. Iš tikrųjų „pirmieji žydų pogromai Kaune buvo, suorganizuoti Stahleckerio iniciatyva, panaudojant Klimaičio grupę, kuri su Lietuvos Laikinąja Vyriausybe nieko bendra neturėjo“ (T. Brazaitis, žr. toliau).

Pats Birželio sukilimas prieš SSRS okupaciją ir smurtinę svetimą valdžią Lietuvoje ligi šiol kai kada vadinamas „antisovietiniu“. Tai panašu į pasipriešinimą sovietų režimui, santvarkai, lyg sukilėlių siekis būtų buvęs anas ankstesnis, vad. „Smetonos“, režimas. Tokiais propagandos ginklais

vėliau šaudyta į Kovo 11-osios vėliavą, Nepriklausomybės atkūrimą. O Birželio sukilėlių simboliai ir siekiai buvo pati Lietuvos valstybė. Atgimusios valstybės darbas „nebus toks darbas, kaip mūsų visų blogo atminimo režime prieš 1940 m. birželio 15 d.“; nebūsiąs ir toks „kaip raudonojo režimo metu.“ (Iš Nepriklausomos Lietuvos Laikinosios Vyriausybės vardu 1941 06 25 skelbto atsišaukimo į tautą.) A. Smetona užmirštas. Lietuva tarp dviejų valstybinių grobikų, ir kaip elgtis?

Ji pasirinko rezistenciją, paremdama Birželio sukilėlių kvietimą ir šūkius apie laisvę, už Lietuvos valstybę. Štai kodėl Birželis yra Lietuvos 1941-1990 m. ilgosios rezistencijos pradžia. Puolant Birželio sukilimą, puolama visa rezistencija.

----- x -----

Kai vienas okupantas paniškai bėgo, dar ir siaubingai kerštaudamas, o naujasis okupantas dar tik žengė į Lietuvą irgi žudydamas įtariamuosius, būtent Wehrmachtas atėjęs į Kauną klausė Berlyno, tai yra, savo politinės vadovybės: čia yra apsiskelbusi Lietuvos vyriausybė. Ką su ja daryti?

Atsakymu galėjo būti trys:

1) Tai be mūsų žinios, mes neleidom jiems nieko skelbti, jokios valstybės; bet kol kas pripažinkit ir bendradarbiaukit. Gal bus naudingi, gal darysim Slovakijos variantą.

2) Tai be mūsų žinios, mes neleidom jiems nieko skelbti, todėl ignoruokit - jokių kontaktų, jokio pripažinimo.

3) Tai be mūsų žinios, mes neleidom jiems nieko skelbti, todėl už tokius darbus - iš karto prie sienos.

Pasirinko antrąjį variantą, tačiau ir ignoruojama Laikinoji Vyriausybė paskelbė grįžusią Nepriklausomos Lietuvos administracinę tvarką ir pakvietė savivaldybių, teismų, notariatų, policijos, švietimo tarnautojus grįžti į savo vietas dirbti buvusio darbo. Švietimą lietuvišką, ne vokišką, atkūrė ir išsaugojo ligi pat okupanto 1943 m. represijų prieš aukštąsias mokyklas. Lietuvos paštas tuoj ėmė naudoti sovietų ženklus perspausdintus specialiu antspaudu ..Nepriklausoma Lietuva 1941-VI-23“.

Iškart buvo sugražintas ir Vidurio Europos laikas.

----- x -----

Nors nebūdamas istorikas, gyvenęs JAV ir apie 1970 m. imtas persekioti sovietinėmis publikacijomis ir įskundimais, Juozas Brazaitis (ligi 1944 m. Ambrazevičius) ėmėsi paskelbtų šaltinių apie jo vadovautą Laikinąją Vyriausybę kritikos.

Ar jie tikrai objektyvūs ir patikimi? Juk paskelbė politinis ir ideologinis priešininkas, parengė ir apdorėjo NKVD - KGB pareigūnai, tad abejonių kiekvienam turėtų kilti. Kadangi jų kitkart nekyla atkurtos nepriklausomos valstybės istorikams, tad nėra ko tikėtis nė iš dabarties politinių mąstytojų. Lengviausia kartoti klišes.

Paimkim visai kartojamą ir eskaluojamą baisų įvykį - žydų žudynes 1941 m. birželio 26 d. Kauno „Lietūkio“

garaže. Faktas, bet žinomoji fotografija pasirodo nesanti visai tikras faktas, o galimas montažas ir propagandos veiksnys. Ir nacių, kurių dokumentai byloja apie Berlyno direktivas - parodyti, kad būtent lietuviai, ne vokiečiai, žudo žydus, ir sovietų, kuriems tai puikus ginklas kerštingai kompromituoti sukilimą, Laikiną Vyriausybę ir visą bent penkiolikos metų aktyviąją rezistenciją.

Yra pakankamai dokumentų ir apie vokiečių politinę užduotį verbuoti žudikus (pvz., A. J. Klimaičio būrį), ir apie Laikinosios Vyriausybės atsiribojimą nuo smurtaujančių, jai nepavaldžių ginkluotų vienetų (Vyriausybės posėdžių protokolai), jos įsakymus paklusti ir nusiginkluoti; bet štai garažas atkakliai kergiamas Laikinajai Vyriausybei (įvardijusiai, po to tramdžiusiai A. J. Klimaitį) ir pačiam Sukilimui. Vis dėlto šiandien turime, jei norime, jau tikros istorinės analizės rezultatą. Tai iš vėliausios ir išsamiausios faktografinės knygos apie Birželio sukilimą, kai rašoma apie LV atkuriamos Lietuvos kariuomenės vadą, vėliau štabo viršininką gen. S. Pundzevičių:

„Netrukus S. Pundzevičiui teko vėl ne itin maloni pareiga - LLV pavedė jam kartu su M. Rėklaičiu sutramdyti 1941 m. birželio 27 (26?) d. žydų žudynes „Lietūki“ garaže organizavusį nacių inspiruotą ir sukilėlių būrio vadu apsimetusį Algirdą Klimaitį. /.../ Kalbėdamas su generolais A. Klimaitis prisipažino vykdęs SS brigadenfiurerio ir policijos gen. mjr. Franco Valterio Stahleckerio įsakymus, nes

jam buvo grasinama mirtimi. Generolai griežtai pasmerkė A, Klimaičio būrio nusikaltimus...“*

Bet nenustebtkime, jei garaže surengta žudynė ir toliau bus minima Laikinosios Vyriausybės veiklos kontekste, kaip ir legenda, neva tai LV atėmusi žydų turta. Iš tikrųjų, visų „buržujų“ ir „buožių“ turta atiminėjo, nacionalizavo sovietinis okupantas; Laikinoji Vyriausybė iš dalies gražino ar stengėsi jį gražinti, užbėgdama už akių naujam atimančiam okupantui ir išskirdama iš savininkų ne vien žydus kaip Vokietijoje. Kai kuriems už Lietuvą 1918-1920 m. kariavusiems žydams dar mėgino padėti.

Deja, tam būtų buvus reikalinga reali valdžia.

Dar įdomu, kad besirūpinant žemės nuosavybe, taip tikintis užbėgti už akių grėšiančiai masinei kolonizacijai, neišvengta nė paradoksu. Tarp tų, kuriems žemė turėjo būti negražinama, atsidūrė visi nepiliečiai. (Lietuvos pilietybė!). Ne jau ir vokiečiai, kurie prieš karą ir repatriaciją buvo turėję žemių Lietuvoje? Negražinti turto vokiškoms kompanijoms? Tokie neatsargūs neapsižiūrėjimai liudytų apie nepaprastą skubą.

Norėta padėti ir saviems mažžemiams, bežemiams, todėl gražinamos žemės plotas turėjo neviršyti 60 ha. Krikščioniška socialinė politika, kurios naciai neleido įgyvendinti.

* J. Jankauskas. 1941 m. Birželio sukilimas Lietuvoje. V., 2010, p. 202.

Pirmąją Vokietijos - SSRS karo savaitę, o dar savaitę ir prieš tai, Lietuva siaubė žiaurybių bangos. Tai buvo - pirmiausia - nelauktas ir neįsivaizduotas raudonasis teroras, masiškai tremiant gyventojų šeimas gyvuliniuose vagonuose amžiams iš tėvynės, dažnai tiesiog į bado ir šalčio mirtį. Jų tarpe - daug žydų, lenkų. Įžengias Wehrmachtas ir slaptieji nacių represiniai padaliniai, nors vokiečių kariuomenė daug kur buvo sutinkama kaip išvaduojoja iš bolševikų košmaro, nemaž nesivaržė smogti ir gyventojams - ne vien pakrikusiems ir iš pasalų puldinėjantiems raudonarmiečiams, bet kuriems pasitaikantiems žydams ar skubiai apginkluotam „tarybiniam aktyvui“, tačiau ir kieno nors įskūstiems, įtartiems valstiečiams (Ablingos kaimo sunaikinimas).* Bėgantys ir kerštaujuantys raudonarmiečiai bei čekistai žudė pirmiausia kalinius pagal specialią instrukciją („pirmosios kategorijos evakuacija“), o ir šiaip sutiktus praeivius, net Pravieniškių stovyklos personalą, dažnai sadistiškai nukankindami kaip Rainiuose ir kitur.**

Dar niekas neprikišo Laikinajai Vyriausybei, kodėl ji tuoj pat nesikreipė protestuodama į Wehrmachtą ir Raudonąją armiją, neragino liautis. Dėl kiek vėlesnių garsiai neprotestuotų okupanto veiksmų tolydžio priekaištaujuama,

* Dar ir. G. Lučinskas. Vermachto nusikaltimai Dzūkijoje 1941 m. birželį. Alytus, 2011. Čia daug žinių apie vokiečių kariuomenės baudžiamąsias akcijas prieš gyventojus, jei kur nors žuvo naujojo atėjūno karių.

** Žr. V. Landsbergis. Pamirštas SSRS karo nusikaltimas. Rainiai 1941 06 24-25. V., 2006.

nors tada jau būta mėginimų kreiptis į vokiečių kariškius, užtarti žydus. Atsakydavo: tai ne mes, tai Gestapo. (Žr. J. Brazaičio kritinę šaltinių studiją „Lietuvos žydų likimas ir Laikinoji Lietuvos vyriausybė“. 1978. t.p. šiame leidinyje).

Realybė buvo ir prie sukilėlių prisiplakę „nepageidaujami elementai“ (LV nusakymu), ir nevaldoma situacija, kurioje bet kurie bernai iš gatvės, užsirišę baltus raiščius, galėjo plėšimo tikslais nebaudžiami laužtis į Kauno žydų butus (ligi perkeliant nelaiminguosius į getą).

Keliavaldystė, kurioje LV turėjo mažiausia jėgų ką nors realiai apginti; o reali valdžia, kuri netrukus įsitvirtino, buvo vokiečiu *Militärverwaltung*, liepos mėnesį jau ir *Zivilverwaltung*. Visa tai gana išsamiai aprašyta dokumente, pavadintame „Laikinosios Vyriausybės autobiografija“, kurio istorikai vis nepastebi.

Nereiktų stebėtis, ypač Lietuvoje, kad LV turėjo ir vidinį varžovą virstantį priešū. Tai buvo voldemarininkai ir „lietuviški“ naciai, mielai šaudę žmones jau liepos pradžioj VII forte, pasitarnavę vokiečiams ir bandymu liepos 24 d. nuversti LV „pačių lietuviu rankomis“. Mūsų istorijoje tai kartojasi. Laikotarpio ir jo dokumentų tyrinėtojas dr. A. Idzelis tiesiai nurodo, kad „esesininkų žmonės buvo voldemarininkai“. * Čia vėl realybė tokia, kad koks nors aiškesnis oficialus LV pasisakymas užtariant žydus būtų iškart virtęs voldemarininkų skundu vokiečiams: išvaiky-

* „Lietuvos žinios“, 2011 06 13.

kite tą nesamos Lietuvos „vyriausybę“ ir pasistatykit mus, pasirengusius paklusniai kolaboruoti!

Taip V. Landsbergis-Žemkalnis įsiminė J. Pyragiaus, atėjusio su dviem esesininkais į LV posėdį, žodžius: nėra jokios Lietuvos, negali būti nė Vyriausybės!

Dr. A. Idzelis nusistebė, „kad žmonės, kurie studijuoja sukilimą ir pirmąsias karo dienas, nedaro jokio skirtumo tarp Laikinosios Vyriausybės ir voldemarininku. Voldemarininkai yra dingę iš apyvartos. Nors jie yra tikrieji nusikaltėliai“.*

Po ano voldemarininku pučo, LV suvokiant, kad jos dienos suskaičiuotos, atsirado keistas, logiškai sunkiai suvokiamas dokumentas „Žydų padėties nuostatai“.

Jis datuojamas 1941 m. rugpjūčio 1 d., kai LV skubiai priminėjo įvairius ūkinės desovietizacijos aktus (ką dar galima suspėti!) tarsi trukdančius, kad visko nepasiimtų vokiečiai; o jau rugpjūčio 5 d. Lietuvos valdytojas A. von Rentelnas pasikvietė LV pirmam ir paskutiniam pokalbiui. Pasiūlė kolaboruoti. Atsisakiusiems J. Ambrazevičiui ir ministrams paskelbė, kad LV darbas baigtas (nejučia pripažindamas, jog tokia vis dėlto nekolaborantinė Vyriausybė egzistavo). Ši pabaiga buvo prognozuotina, todėl ir kyla klausimų, ar

* Ten pat. A. Idzelio angliškai parašyta knyga „Lithuania 1941: The Holocaust“ Lietuvoje neišversta ir nežinoma. Kodėl? Gal dėl jo kitur pareiktų išvadų, jog „sukilimas ir okupantu valiai nepavaldžios vyriausybės sudarymas“ ėjęs „ir prieš rusų, ir prieš vokiečių interesus“, o 1941 m. kovo 19 d. tariamas LAF'o atsišaukimas sukilti, žadaš amnestiją kiekvienam kuris nušaus bent vieną žydą - NKVD falsifikatas.

pagal tikrovę mažaprasmiai, galbūt komendanto J. Bobelio parengti, „Žydų padėties nuostatai“ (juolab, kad vokiečiai jau buvo paskelbę savo žiauresnius ir privalomus nuostatus Lietuvos žydams) - ne falsifikatas. Paaiškinančios šviesos čia suteikia pakartotinai šioje knygelėje skelbiami, niekad ginčiuose nesvarstomi, J. Brazaičio komentarai.

Kita vertus, siūlytieji nuosaikesni LV „nuostatai“ turi J. Ambrazevičiaus (Brazaičio) parašą. Gal taip mėginta pratęsti LV gyvavimą? „Tas tekstas galėjo būti tam tikra priemonė derybose su naciais“ (A. Idzelis). Kaip tik liepos 30 d. buvo nutarta nedidele delegacija eiti pas generalkomisarą A. von Rentelną, reikėjo pasirengti.

Ir vis dėlto, net galvojant apie patirtą gąsdinimą ir įsiteikimą, taikymąsi prie *force majeure* - okupanto nuostatų, „Žydų padėties“ preambulė savo istorine aliuzija yra pernelyg bjauriai antisemitiška, primityvi, lyg iš nežinia kieno rašytų LAFo proklamacijų. (Viena jų A. Idzelio konstatuota kaip klastotė). Neįtikėtina, kad humanitaras ir nuoseklus krikščionis J. Ambrazevičius būtų tą sakinį rašęs ar dokumento pabaigoje pasirašydamas nepastebėjęs tokios preambulės. Generalinio tarėjo P. Kubiliūno įstaigos 1941 m. rudenį sudarytame likviduotos LV aktų rinkinyje ta rugpjūčio 1 d. datuoto teksto dalis yra, tačiau jos nėra sovietiniame „Documents accuse“. Antrajame rodoma palikta vieta kažkokiam vėlesniam įrašui. Pats J. Brazaitis sako: „Dokumentas netikras“, t.y. „falšas“, klas-

totė. Bet 2001 m. rinkinyje (žr. toliau) jis pateiktas kaip vientisa faksimilė su vadovo parašu. Antrasis parašas - asmens, kuris po liepos 28 d. jau nepasirašinėdavo. Matyt, reikalinga grafologinė ir kriminologinė ekspertizė, kuri atsakytų į klausimus dėl galimo, pirmojo puslapio versijų arba parašų perkėlimo.

Dar grįždami prie dokumentų ir aplinkybių žodyno, atkreipkime dėmesį į LV birželio 30 d. pavartotą „koncentracijos stovyklą“ terminą. Iš tikrųjų kalbama apie getą, kurio neatidėliotinai pareikalavo vokiečių okupacinė valdžia, o reikalavimą perdavė jį gavęs LV paskirtasis Kauno komendantas plk. J. Bobelis (šis vilkino, dangstėsi turįs informuoti savo Vyriausybę, ištempė žydų naudai bent mėnesį). Greičiausiai, koncentracijos stovyklą (vok. „KZ“) terminas atėjo su tuo nacių reikalavimu, o ne iš pačios LV, kuri rugpjūčio 1 d. dokumente jau galimai svarstė ne stovyklą, net ne getą, o tik „žydams apgyvendinti vietas“. Nedidelis niuansas, bet vis dėlto ne į nacių mąstymo pusę. Kaip ir mėgintoji siūlyti išimtis žydams kovojusiems už Lietuvos nepriklausomybę.

----- x -----

Pastaraisiais metais, kai kalbama arba rašoma apie Laikinąją Vyriausybę, naudojamosi jos išlikusių dokumentų rinkiniu „Lietuvos Laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai“ (sudarė A. Anušauskas, V., 2001).

Griežtai paėmus, tai nėra išsami bei kritiška dokumentų publikacija. Pagrindas - išlikę LV posėdžių lakoniški protokolai su įstatyminiais priedais. (Nepažymėta, jog sukilimo dienomis LAF paskelbė vėl galiojant Lietuvos Respublikos konstituciją). Gera būtų buvę nurodyti, kurie tų įstatymų ir potvarkių realiai funkcionavo, kurie liko tik intencijomis. Protokolų ir nutarimų žodynas beveik nekomentuojamas - ar po kiekvienu žodžiu pasirašo visa Vyriausybė? (Kai ką galėjo sudėstyti sekretorius J. Švelnikas, kai kur pirmininkaujantis pasirašydamas galėjo būti atidesnis). J. Brazaitis savo 1970-1972 m. komentare, bemaž priešmirtiniame, pastebi, jog tam tikrų laikotarpių tam tikros oficialios formulės tampa konvencinėmis, kanoninėmis ir nebūtinai reiškia asmenų pažiūras. Toks, beje, ir sovietinis laikotarpis. Nacių „naujoji Europa“ (tik!) turėjo atitikmenį, „šviesią visos žmonijos ateitį - komunizmą“ arba Sovietų Sąjungą - „viso pasaulio darbo žmonių tėvynę“.

Kelių protokolų nerasta, nors paskutinio, rugpjūčio 5 dienos, posėdžio svarbiausioji dalis - ką kalbėjo J. Ambrazevičius apie priverstinį LV darbo sustabdymą - yra išlikusi ir buvo paskelbta sovietų laikais. Ji vėl skelbiama šiame leidinyje. Taip pat J. Ambrazevičiaus kalba Kauno kapinėse laidojant už laisvę kritusius sukilėlius.

LV veikla apėmė ne vien kabineto posėdžius ir atsispindi ne vien protokoluose bei įstatyminiuose sprendimuose (posėdžių protokolų priedai). Šią svarbią išlygą galėtų atsimiti

rašantys apie LV pagal vieną kitą citatą iš protokolų. Pati LV ir ministerijos turėjo patarėjų struktūras, kuriose buvo sutelktas Lietuvos intelektualinis potencialas - įtakingi veikėjai (pvz., St. Kairys), profesoriai (T. Petkevičius), buvo daromi parengiamieji darbai ir sprendimai. LV sušauktas platus pasitarimas žydų reikalais nebuvo formalus posėdis, tad numeruoto protokolo nėra, bet rūpestis žydais paliudytas ten dalyvavusio P. Krupavičiaus atsiminimuose. Ministrai atlikdavo LV diplomatinės misijas (S. Raštikio žygis pas vokiečių kariuomenės vadą užtarti žydus), rengdavo laiškus (buvo nutarta rašyti JAV lietuviams) ir memorandumus. To netiriant ir nepaskelbus viename daikte lengvai daromos paviršutiniškos išvados apie „antisemitinę LV“, tartum pačią prasimaniusią savo piliečių atskyrimą, „negynusią žydų“ ir panašios.

„Holokausto kolaborantas“ J. Brazaitis*, tai jau viršūnė, bet mes patys kalti nepadarę normalių mokslo darbų.

Išsami LV veiklos dokumentacija atskiru kritiniu ir tekstologiškai bei semantiškai komentuojamu leidiniu - vis dar ateities dalykas, darbščių ir profesionalių istorikų užduotis. Gal jiems pavyktų atrasti Vokietijos archyvuose su okupantų požiūrio pėdsakais ir 1941 m. rugpjūčio 5 d. generalkomisarui A. von Rentelnui įteiktą originalųjį Laikinosios Vyriausybės memorandumą**, ir kažkur minimą

* Laidotuvų 2012 05 20 Kaune proga.

** Žr. „Laikinosios Vyriausybės autobiografija“ kn. V. Landsbergis-Žemkalnis. Iš atminties ekrano. V., 2009 ir šiame leidiny p. 69, o tekstą - p. 34-43.

tiesioginį, turbūt desperatišką, laišką Vokietijos vadovui A. Hitleriui, į kurį gal tikėtasi atsakymo - pripažinimo. Būtų buvus atspirtis prieš voldemarininkus, o ir šiaip priminimas, kad Lietuva - ne priešo žemė, ne Rusija. Reikšmingai atrodytų ir LV vadovo paskutinis oficialus laiškas A. von Rentelniui (žr. p. 71). Aukštieji Reicho pareigūnai Lietuvos ir „Ostlando“ reikalams dar tik formuodami būsimas pokarines nuostatas dėl „Ostlando tautų savanoriško(!) įjungimo į vokiečių Reichą“ matė, jog „plačiausios savivaldos Lietuvos generalinei sričiai suteikimas turi pagrindo“ (A. Rosenbergas)*. Kilusi **antinacinė rezistencija**, apie kurią kalba, į ją kviečia paskutiniai „Laikinosios Vyriausybės autobiografijos“ sakiniai, buvo tikrasis Lietuvos atsakas be jokių savivaldos iliuzijų. Nuo 1942 m. pogrindžio VLIKas ir išsivija jau kliovėsi „Atlanto chartos“ pažadais. Visos tautos, turėjusios valstybingumą, po karo vėl busią laisvos... Persiorientavimas į Vakarų sąjungininkus, J. Brazaičiui politiškai koreguojant, įvyko kur kas greičiau negu Italijoje, Rumunijoje, Bulgarijoje.

Vytautas Landsbergis

* Nacionalistų talka hitlerininkams. V., 1970, p. 43, 45.

ISTORINIAI TEKSTAI

J. Ambrazevičiaus žodis prie partizanų kapo*

Ne pirmas kartas šioje vietoje prasiveria duobė, kad priimtų kūnus tų, kurių kraujas reikalingas palaistyti tautos laisvei. Bet niekada toji duobė nebuvo tokia didžiulė, kaip šiandien.

Tai rodo, kiek ypačiai šiandien Lietuvos žemė yra ištroškusi laisvės.

Tai rodo taip pat, kokia stipri tėvynės meilė jau yra išaugusi jos vaikų širdyse, kad ištisi jų būriai, šimtai ir tūkstančiai savu noru ryžtasi mirti, bet ne vergauti. Pajaučiam šių tylių kapų akivaizdoje visos tautos pasiryžimą gyventi per mirtį.

Didingas tai momentas. Bet ir graudus.

Graudu su kritusiais didvyriais išsiskirti kovos draugams, tėvams, artimiesiems, graudu ir laikinajai vyriausybei. Kovos draugams ir kariams telieka vienas nuraminimas: partizanai kovojo ir žuvo didvyriškai, kaip kovoja narsiausių pasaulio tautų sūnūs.

Tėvams, giminėms, artimiesiems tėvynės vardu dė-

* Skelbta pavadinimu: Šimtai ir tūkstančiai savo noru ryžtasi mirti, bet ne vergauti.- „Į laisvę“ (LAF'o leidžiamas laikraštis), 1941 06 27. J. Ambrazevičius pristatomas kaip Laikinosios vyriausybės narys.

kojame, kad išaugino ir atidavė tėvynei tai, ką jie turėjo brangiausia. Juos paguosti tegalim tik poeto teisingu žodžiu: „Oi neverk, matušėle, kad jaunas sūnus eis ginti brangiosios tėvynės... Tau dar liko sūnų, kas tėvynę praras, antros neišverks apgailėjęs“.

Visai tautai graudu, kad neteko tų žmonių, kurie jos gyvenimo pažangai yra reikalingiausi: neteko idealingiausių žmonių. Bet viena viltis: jų kraujas neišgaruos be vaisių. Be vaisių šioms dienoms ir ateičiai.

Šios tylios kuklios laidotuvės, kaip tylus ir kuklus buvo mūsų partizanų pasiaukojimas, ateityje pavers jų kapus gausiai lankoma vieta tylos ir ramybės, tos ramybės, kurioje telkiasi, bręsta nauja dvasios energija naujam gyvenimui kurti ir dėl jo kovoti.

Skyrium ar būriais lankydamies prie šių partizaninių kapų, stiprėsime dirbti, o jei reikės ir mirti dėl to idealo, dėl kurio jie aukojosi - Lietuvos laisvės.

Iš J. Ambrazevičiaus kalbos

paskutiniame Laikinosios Vyriausybės posėdyje

1941 . rugpjūčio 5 d.

[...] Jau birželio mėn. 25 d. rytą vyriausybės atstovai prisistatė ką tik į Kauną atvykusiam Kauno karo lauko komendantui gen. Poliuvi aptarti įvairių aktualių reikalų, kurie galėjo dominti ir vyriausybę, ir vokiečių komendantą, bet vokiečių karo komendantui įsakmiai pabrėžus, kad jis tegalys kalbėtis su miesto burmistru, nes Lietuvos vyriausybės klausimas jo neliečiąs ir tam jis neturįs įgaliojimų, apsiribota paprastu pasiinformavimu. Gen. Polius taip pat nesutiko, kad atvykusioji Kaunan vokiečių kariuomenė būtų laikinosios Lietuvos vyriausybės vardu pasveikinta. Nuo šito momento jau buvo galima konstatuoti, kad vokiečių karinė vadovybė, matyti, turėdama atitinkamų instrukcijų, laikinosios Lietuvos vyriausybės formaliai nepripažino, į ją formaliai nesikreipė, ir, žinoma, neieškojo kontakto. Užtat laikinoji vyriausybė stengėsi su gen. Poliu išsiaiškinti įvairius vyriausybei rūpimus klausimus, ir nors vokiečių karo komendantas vis atsisakinėdavo su vyriausybės atstovais oficialiai kalbėtis, bet praktiškai iškeltus pageidavimus, ypač maitinimo ir policijos tvarkymo srityje, priimdavo dėmesin. Tokiu būdu keliais atvejais birželio 27-28 d. vyriausybė bandė aptarti su gen. Poliu ir tokius klausimus, kaip va-

liuta, partizanų organizavimas, skundai dėl turto ėmimo iš sandėlių ir t.t. Vokiečių aukščiausioms karinėms įstaigoms Kaune buvo įteikta eilė pro memorijų. Prašyta paleisti internuotus lietuvių karius, prašyta leisti organizuoti tautinį korpusą, kuris dalyvautų žygyje prieš bolševikus, prašyta sustiprinti krašte bolševikų valymo akciją, prašyta leisti naudotis vyriausybei susisiekimo priemonėmis ir telefonu su provincija ir t. t. Bet tik nedidelė dalis prašymų buvo patenkinama. Pvz., dalis buvusiojo korpuso karių buvo išvežti kaip karo belaisviai, dalis paleisti atostogų, o kita dalis Vilniuje paversta policija, nerodant nė mažiausio noro leisti susiorganizuoti tautiniam lietuvių korpusui, nors iš jų buvo paimta raštu sutikimas dalyvauti žygyje prieš bolševizmą. Susisiekimo priemonių atžvilgiu vyriausybė ne tik negavo jokių lengvatų, bet, priešingai, liepos mėn. antroje pusėje jai buvo atimtos visos automašinos. Tarnybinėm pareigom atlikti vyriausybė nebeteko paprasčiausių priemonių.

Bet ir neturėdama nei pašto, nei telefono ryšio, laikinoji Lietuvos vyriausybė nenutraukė sunkaus atstatymo darbo. Palyginti labai trumpu laiku buvo atstatytas prieš 1940 m. birželio 15 d. buvęs administracijos aparatas (apskričių, miestų ir valsčių savivaldybės), suorganizuota policija, išleista visa eilė įstatymų, kuriais naikinama bolševikų okupacijos metu įnešti pakeitimai bei įstatymai. Pvz., ministrų kabineto buvo priimti miestų namų ir žemės sklypų denacionalizacijos įstatymas, prekybos ir viešojo maitinimo

įmonių denacionalizacijos įstatymas, pramonės įmonių denacionalizacijos įstatymas, įstatymas žemės valdymui tvarkyti, teismų santvarkos įstatymų pakeitimas, universiteto ir kitų mokyklų įstatymai ir t.t.

Šis vyriausybės veikimas buvo visai supančiotas dar ir tuo būdu, kad savo pagrindinių potvarkių ar įstatymų ji negalėjo paskelbti nei spaudoje, nei per radiją, kuris jau nuo birželio 25 d. buvo vokiečių žinioje. Taip pat prie vokiečių lauko komendantūros vokiečių karinės cenzūros žinyba nuo pirmųjų savo veikimo dienų ėmė negailestingai traukinėti viską, kas tik galėjo turėti ryšį su vyriausybės vardu. Tik elementariai multiplikuodama, privačiu būdu per atvykstančius iš provincijos žmones tegalėjo laikinoji Lietuvos vyriausybė silpnai informuoti kraštą apie savo darbus. Apskritai, nuo visuomenės vyriausybė buvo atskirta, ji neturėjo priemonių apie save formuoti opinijos. Bet kokių ekscesų, kaip pvz., Kaune ir provincijoje vykstančių žydų egzekucijų, neturėdama savo priemonių, negalėjo vyriausybė pozityvia prasme paveikti.

Vokiečių karinės žinybos ir toliau oficialiai stengdavosi ignoruoti ir sąmoningai apeiti laikinąją vyriausybę, nors iš to bendradarbiavimo, kaip ne kartą atskiramis progomis vokiečių žinyboms buvo pareikšta, vokiečiams ūkiniu atžvilgiu būtų buvę tik naudos. Tiesa, į įvairias ministerijas su įvairiais pageidavimais, reikalavimais atvykdavo įvairių sričių vokiški kariški valdiniai, kurių norus visada buvo

stengiamasi šimtu procentų patenkinti. Liepos mėn. pradžioje atvykusi ūkinė vadovybė (Wirtschaftskommando*) sistemingai domėjosi, kiek jai buvo naudinga, atskirų ministerijų nurodymais, jų patarnavimais ir pagalba. Tas pats pasakytina apie gen. Roko (Rocques) štabo VII skyrių (Kriegsverwaltung**), kurio vadovybė visų sričių ministerius liepos mėn. 10-11 d. buvo pas save paeiliui atsikvietusi susipažinti su jų darbu. Šitokiu būdu, faktiškai užmezgus santykius, oficialus kontaktas su vyriausybe vis dėlto buvo sąmoningai vengiamas, nežiūrint ir toliau jos dėtų pastangų. Priešingai, vyriausybė jau birželio mėn. paskutinėm dienom buvo gavusi patirti, kad net ministeriui pirmininkui plk. Škirpai, kuris buvo organizavęs Aktyvistų frontą ne be Vokietijos tam tikrų įstaigų pritarimo, Berlyne buvo uždėtas naminis areštas. Veltui liepos mėn. [pirmoje] pusėje Kaune veikęs Aktyvistų štabas per gen. Roką bandė prašyti leisti plk. Škirpai grįžti į Lietuvą. Tas raštas, kuriame kartu fiureriui buvo dėkojama už išlaisvinimą, paliko be jokio atgarsio. Taip ir laikinosios Lietuvos vyriausybės užsienio reikalų ministeriui R. Skipičiui iš Berlyno nebuvo leista atvažiuoti Lietuvon.

Tokiu būdu laikinoji Lietuvos vyriausybė visą laiką negalėjo nei su vokiečių atitinkamomis žinybomis palaikyti oficialius santykius, nei susisiekti su Berlyne atskirtais vyriausybės nariais. Šitaip vyriausybė gyveno nežinios laiką.

* Ūkinė komanda.

** Karinė administracija.

Šiek tiek informacijų rados, ir į naują santykių su Vokietija fazę įeita, iš Berlyno vokiečių specialiu lėktuvu birželio mėn. 28 d. parvykus gen. Raštikiui. Kaip vėliau paaiškėjo, vokiečių buvo tikėta, kad gen. Raštikis imsis laikinąją Lietuvos vyriausybę prikaldinti persiformuoti į vokiečiams priimtina organizaciją.

Iš tų organizacijų, kurias gavo privačiuose pokalbiuose birželio mėn. 30 d. - liepos mėn. 1 d. gen. Raštikis su pas jį iš Berlyno siūstu politiniais reikalais vidaus reikalų ministerijos valdininku dr. Grefe ir iš mano ir dr. Z. Ivinskio vėliau (liepos mėn. 12 d.) įvykusio pasikalbėjimo su dr. Kleistu, kuris dirba politiniame p. fon Ribentropo biure, aiškėjo bendras vokiečių nusistatymas Lietuvos atžvilgiu. Liepos mėn. 1 d. pokalbyje dr. Grefė gen. Raštikiui aiškiai pareiškė, kad laikinoji Lietuvos vyriausybė esanti sudaryta be vokiečių žinios. Šitokia savo forma, nors prieš atskirus asmenis ir nieko neturima, ji esanti vokiečiams nepriimtina. Dabartinė laikinoji Lietuvos vyriausybė turinti persiformuoti į tautinį komitetą ar tarybą prie karinės vokiečių valdžios, kurios priešakyje buvo pageidaujamas gen. Raštikis. Pabrėždamas, kad vokiečiai turį pakankamai priemonių laikinajai Lietuvos vyriausybei likviduoti, bet kartu akcentuodamas, kad jie nenorį konflikto su lietuviais, dr. Grefė patarė tuoj patiems persiformuoti į tokį komitetą ar tarybą. Tai siūlė dr. Grefė įvykdyti iki liepos mėn. 1 d. vakaro ir primygtinai akcentavo tai, ką vėliau atskiriems

vyriausybės nariams iš vokiečių pareigūnų dar dažnai teko girdėti, būtent, kad iki karo pabaigos, kuris vokiečiams stato tokius didelius ir sunkius uždavinius, negalys būti išspręstas Lietuvos likimas, nors kartais pabrėžiama, kad jis būsiąs sutvarkytas lietuviams priimtina prasme. Dr. Grefės išvedžiojimams artimas mintis liepos mėn. 12 d. pareiškė man ir prof. Ivinskiui dr. Kleistas, pridėdamas tik, kad laikinoji Lietuvos vyriausybė kol kas galinti dirbti savo darbą, kurio naudingumas vokiečiams buvo aiškus. Tik kreipdamasi į vokiečių žinybas, laikinoji Lietuvos vyriausybė neturi vartoti „ministerių“ ir „ministerijų“ titulų. [...] Atsiklaususi visuomenės atstovų, gavus jos pritarimą savo nusistatymui ir jos neabejotinai pozityvaus nusistatymo stiprinama, vyriausybė pasiliko toliau savo poste. Dr. Grefė išvyko į Berlyną. Taip baigėsi privatūs pasikalbėjimai dėl vyriausybės ir jos tolimesnio likimo.

Nesulaukdama iš Berlyno parvykstančio dr. Grefės ar kito pareigūno ir negaudama tiesioginių informacijų apie reichs nusistatymą Lietuvos atžvilgiu, laikinoji vyriausybė nusprendė pati siųsti delegaciją į Berlyną išsiaiškinti. Bet pastarąjį žygį jai sutrukdė viduje suorganizuoti sunkumai - nesutarimai tarp Lietuvių Aktyvistų fronto ir Geležinio vilko, kuris iš viso suardė vyriausybės planus. Nuo liepos mėn. pirmųjų dienų prasidėjo pasitarimai, posėdžiai, aiškinimasis su voldemarininkais, kurie iškėlė reikalavimus likviduoti Aktyvistų frontą, įkuriant naują politinę naci-

onalistinę organizaciją. Nebūdama priešinga tokios organizacijos įkūrimui ir stengdamasi eilę Voldemaro linijos šalininkų įtraukti į pozityvų kūrybinį darbą, vyriausybė negalėjo surasti bendros formulės, kuri galėtų abi pusi patenkinti, juo labiau, kad voldemarininkų reikalavimai, be įtakos, kaip jie pareiškė, iš šalies, vis didėjo, o priimti ar sutarti pasiūlymai buvo vėliau vis atmetami ar pakeičiami. Liepos 23-24 d. naktį voldemarininkai jėga į savo rankas paėmė Kauno komendantūrą, batalioną ir lietuvių policiją. Buvęs Lietuvos armijos mjr. Pyragius, dabar veikiąs prie vokiečių dalinių, naktį telefonu reikalavo iš gen. Raštikio įsakymo jam perduoti Kauno komendantūrą. O kai gen. Raštikis atsisakė tai padaryti, p. Pyragius, be kitko, pareiškė „savo ir savo vienminčių grupės vardu, kad jis pavartosiąs jėgą, nes veikiąs su vokiečių karinės vadovybės pritarimu ir Sicherheitspolizei* žinia“. Nors gen. Raštikis, apie tai paklausęs gen. Polį, atsakė, kad vokiečių karinei vyriausybei Kaune apie tuos įvykius nieko nebuvo žinoma, nors jis komendantui Bobeliui uždraudė formaliai perduoti pareigas, tačiau kitos vokiečių įstaigos skaitėsi su nakties įvykių pastatytu nauju komendantu ir pripažino susidariusį faktą. Šitokiu būdu laikinosios vyriausybės padėtis buvo sunkinama, norint atstatyti normalinę padėtį, toliau mėginant suderinti Geležinio vilko ir Aktyvistų fronto veiklą ir žmones.

* Saugumo policija.

Vyriausybei teko sutikti sunkumų ne tik visuomenę konsoliduojant, bet jungiant atskirus Lietuvos regionus centralizuotam valstybiniam gyvenimui. Ypačiai daug kliūčių buvo vyriausybei santykiuoti su Vilniū ir jo sritimis. Būdamas kitoje armijos veikimo srityje ir gaudamas Vilniaus karo komendanto aiškius nurodymus Kaune reziduojančios laikinosios Lietuvos vyriausybės įsakymų nevykdyti, Vilniaus laikinasis komitetas negalėjo sudaryti su vyriausybe tvirtų ryšių. Kai, pvz., komiteto pirmininkas prof. St. Žakevičius pareiškė norą atvažiuoti į Kauną pasitarti ir surinkti savo aparatui labai trūkstantų žmonių, gavo jis 1941 m. liepos 11 d. iš Sicherungsdivision 403 Kriegsabteilungschef neigiamą atsakymą, kuriame, be kitko, buvo pasakyta, kad tokia kelionė pasitarti su Lietuvos vyriausybe galinti įnešti dar daugiau nedarnumo vokiečių žinyboms, „kurioms pradžioje tikrai per daug skubotas valstybių fabrikavimas dar ausyse skamba“ („denen die anfängliche, recht übereilige Staatenfabrikation noch im Ohre klingt“). Norėdama palaikyti su Vilniaus komitetu glaudų kontaktą, vyriausybė kelis kartus siuntė savo atstovus į Vilnių iširti ten gana mums nepalankiai susidarančius lietuvių ir lenkų santykius, prie kurių atsiradimo buvo prisidėjusios vokiečių žinybos. Vilniū buvo perduodami vyriausybės nurodymai, informuojamasi, tačiau dėl trukdymų iš vokiečių pusės glaudžių ryšių negalėjo būti. Buvo

* Apsauginės divizijos 403-iosios karinės [administracijos] skyriaus viršininkas.

tuo klausimu įteikta Denkschrift gen. fon Roko įstaigai, tačiau apčiuopiamų rezultatų nesulaukta.

Nežiūrint nė iš vietos negerėjančių susisiekimo ir pašto bei telefono ryšio reikalų, vyriausybė ieškojo kontakto su provincija, tam panaudodama visas galimas priemones. Tik santykiai su vokiečių oficialinėm sferom liko ir toliau neišaiškinti ir nenustatyti. Atskiros žinybos ir ministerijos darė viską, ką tik galėjo, tenkindamos vokiečių ekonominius reikalavimus, toleruodamos neteisėtumus ir t.t. Nuo liepos mėn. antros pusės ryškėjo naujos tendencijos ne tik pasinaudoti Lietuvos įstaigų patarnavimais, bet pačias įstaigas jau perimti į savo žinią. Liepos mėn.....d.* atitinkamų vokiečių organų žinion buvo perimti valstybiniai ūkiai (sovchozai). Tokios pat pastangos buvo matyti ir miškų srityje, kurie liepos mėn.... d.** buvo perimti vokiečių žinion. Tokios tendencijos rodė, kad laikinajai vyriausybei nenorima palikti tvarkyti Lietuvos ūkio, jos potvarkiai sustabdomi.

Nuo liepos mėn. 25 d. formaliai pradėjo veikti Zivilverwaltung. Liepos mėn. 28 d. keturių ministerijų atstovai buvo pakviesti naujai atvykusio vokiečių civilinės valdžios Kauno apygardos komisaro oberfiurerio Lenceno, kurio pareiškimai nieko aiškaus taip pat neįnešė.

* Taip dokumente.

** Taip dokumente.

Pagaliau liepos mėn. 28 d. paskelbti Reichskommissar für Ostland* ir generalkomisaro Lietuvai atsišaukimai, kurie atėmė iš vyriausybės bet kurias sąlygas palaikyti krašte kūrybinį entuziazmą. Nauji civilinės valdžios įsakymai, įstaigų užėmimai be atitinkamų organų žinios, pagaliau pačios laikinosios vyriausybės pašalinimas iš jos patalpų (rugpjūčio mėn. 4 d.) sudarė laikinajai Lietuvos vyriausybei nebeįmanomas darbo sąlygas.

Laikinoji Lietuvos vyriausybė, turėdama galvoje Reicho komisaro Rytų kraštui ir generalkomisaro Lietuvai š. m. liepos mėn. 28 d. atsišaukimą į lietuvius ir iš jo sekusį generalinio komisaro Lietuvai **oficialų pareiškimą Lietuvos vyriausybės nariams** š. m. rugpjūčio mėn. 5 d., kuriame buvo įsakmiai pareikšta, jog Lietuvos vyriausybė nuo šiol laikoma nustojusia veikti, konstatuoja, kad Vokietijos politinė vadovybė tebevykstančio karo sąlygose įsakė perimti visą civilinę valdžią Lietuvoje Vokietijos pareigūnams, civilinės valdžios atstovams, kurie tai ir vykdo; šių faktų akivaizdoje laikinoji Lietuvos vyriausybė laiko savo veikimą sustabdytą prieš jos valią.

Buv. [SSK] Partijos istorijos institutas, dokumentų rinkinys Nr. 159, I. 2-5.

Nuorašas.

Iš leid.: Nacionalistų talka hitlerininkams, V., 1970, p. 35-40.

* Reichskomissaras Ostlandui.

Memorandumas apie teisinę Lietuvos būklę ir faktinius santykius bolševikų okupacijai Lietuvoje pasibaigus

Susipažinę su pono Reicho Komisarą Rytų Kraštui š. m. liepos 28 d. ir Tamstos tos pačios dienos atsišaukimais į lietuvius, turime garbę, Laikinosios Lietuvos Vyriausybės vardu, pranešti Tamstos maloniam dėmesiui sekantį:

1. Valstybingumo tradicija yra viena iš seniausių lietuvių tautos tradicijų. Nuo pat savo kūrimosi pradžios Lietuvos valstybė aiškiai pakrypo į vakarų kultūros tautų bendruomenę ir tuo būdu pasidarė užtvara, saugojančia vakarų kultūrą nuo iš Azijos besiveržiančių totorių ir nuo totorių įtakai pasidavusių rusų. Lietuvos valstybė yra išgyvenusi kelis periodus: Lietuvos valstybės konsolidavimosi periodą (XIII amž.), valstybės sutvirtėjimo ir ekspansijos periodą (XIV-XV amž.), Lietuvos unijos su Lenkija periodą (XVI-XVIII amž.), Lietuvos valstybės žlugimą ir pagaliau jos atstatymą 1918 metais su moraline ir materialine Vokietijos pagalba.

Po ilgo naikinančio rusų viešpatavimo meto nuo 1918 m. ligi 1940 metų Lietuvos valstybė pergyveno didelį tautinio aktingumo ir kultūrinės bei ekonominės rekons-

trukcijos periodą, kol tą lietuvių tautos kuriamąjį darbą nesustabdė bolševikų invazija Lietuvon, po kurios seka (1940-1941 m.) žūtbūtinė lietuvių tautos kova su rusų imperializmu.

Nors ir labai kenksmingos buvo Lietuvai unijos su Lenkija pasėkos, Lietuvos valstybingumo idėja nė vienu momentu nebuvo išnykusi iš tautinės lietuvių sąmonės. Lietuvos valstybingumo idėjos reiškėjais vienu tarpu buvo Lietuvos didikai; paskiau ji darėsi vis populiarsnė platesniuose gyventojų sluoksniuose, kol toji evoliucija nepasiekė dabartinės savo stadijos, kada lietuvis ūkininkas ir lietuvis darbininkas daugeliu atsitikimų pasirodė aktyviausiais Lietuvos valstybės idėjų gynėjais. Pavyzdžiu gali būti susidedanti daugiausia iš ūkininkų ir darbininkų vaikų Lietuvos kariuomenė, kuri, nežiūrint visų bolševikų pastangų, negalėjo būti nei morališkai palaužta, nei sužalota.

Ryšium su Lietuvos valstybingumo tradicija reikia pabrėžti tą reikšmę, kurią turi lietuvių tautinėje sąmonėje Vilnius. Nuo seniausių laikų (XIV amž.) Vilnius buvo Lietuvos sostinė ir brangiausia kiekvienam lietuviui vieta. Vilnius nuo senovės buvo Lietuvos dvasinio, kultūrinio ir administracinio gyvenimo centru. Dėl Vilmiaus Lietuva vedė 20 metų kovą su Lenkija, naudodamasi visuomet toje kovoje moraline ir politine Reicho parama.

2. Pirmoji svetimoji valstybė, pripažinusi nepriklausomą Lietuvą 1918 metais, buvo Vokietija; 1918 metais

nepriklausomos Lietuvos atstatymo darbo pradžioje vien Vokietija terėmė aktyviai Lietuvos vyriausybę. Nepriklausomos Lietuvos atstatymas 1918 metais ir jos pripažinimas *de jure* 1918 m. kovo 23 d. iš Vokietijos pusės nieko bendro su Versalės traktatu ir jo inspiratoriais neturėjo. Atvirkščiai, pastarieji planavo Lietuvos sujungimą su Lenkija unijos ar federacijos ryšiais.

Jeigu per sekančius 20 metų Lietuvos draugiško gyvenimo su Vokietija ir atsirasdavo reikalaujančių sutvarkymo klausimų*, tai tie klausimai buvo sureguliuoti 1939 metų kovo 22 d. sutartimi; tokiu būdu buvo praskintas kelias abiejų šalių draugiškiems santykiams plėtoti (žiūr. tos sutarties įvadą).

3. Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą buvo smurto aktas, kurio Lietuva niekuomet nelaikė uždėjusiu jai bet kokių prievolių.

Tarybų Sąjunga, pasinaudojusi patogia jai tarptautine situacija, iš pradžių primetė Lietuvai savitarpinės pagalbos paktą; einant šiuo paktu Tarybų Sąjunga įvedė Lietuvon savo įgulas ir laukė patogaus jai momento; kai Vokietija visą savo dėmesį nukreipė į vakarų frontą, sovietų kariuomenė įsiveržė į Lietuvą pramanytu pretekstu, kad Lietuva laužanti savitarpinės pagalbos sutartį, o iš tikrųjų norėdama Lietuvą okupuoti ir užimti patogesnes strategines pozicijas prieš Vokietiją; tatau aiškiai ir įtikinamai išdėstyta Fuehrerio

* Klaipėdos priklausomybės byla ir Lietuvos suvereniteto Klaipėdai pripažinimas (ligi 1939 m.); pirmoji Europoje kriminalinė byla prieš nacius.

1941 m. birželio 22 d. atsišaukime į Vokiečių tautą ir 1941 m. birželio 21d. Vokiečių Vyriausybės notoje Tarybų Sąjungos Vyriausybei.

Nesitenkindama militarine Lietuvos okupacija, Tarybų Sąjunga buvo iš anksto suplanavusi Lietuvos sovietizavimą ir jos įjungimą į Tarybų Sąjungą, nežiūrint visų lietuvių atvirai reiškiamos opozicijos tokiems Tarybų Sąjungos planams.

Lietuvoje didžiausiu komunistų valdžios įsigalėjimo laikotarpiu buvo apie 2,500 komunistų (žiūr. ataskaitinį pranešimą V-me komunistų partijos suvažiavime, „Tarybų Lietuva“ 1941 m. vasario 12 d., Nr. 36). Reikia tačiau pažymėti, kad ir tų 2.500 žmonių tarpe tik labai nedidelį nuošimtį sudarė lietuviai. Suprantamas dalykas, kad priimti 2.500 žmonių valią 3 milijonams gyventojų, kurių žymi dauguma vertėsi žemės ūkiu ir tokiu būdu yra ataklūs privatinės nuosavybės šalininkai, galima tik smurto keliu. Buvo padaryti rinkimai į vadinamąjį liaudies seimą. Kandidatais galėjo būti tik komunistų partijos parinktieji asmenys. Prie urnų žmonės buvo varomi grasinimais, prieš tai suareštavus įtakingesnius lietuvius politinius veikėjus. Tokiu būdu „išrinktas“ liaudies seimas, priešingai viso krašto valiai, paprašė Lietuvą priimti Tarybų Sąjungon. Visa tai buvo daroma užplūdus visą Lietuvą raudonosios armijos pulkams ir raudonajam terorui siaučiant. Visa lietuvių tauta priėmė įjungimą į Tarybų Sąjungą kaip smurto aktą, kuris

jokių prievolių Lietuvai neuždeda. Lietuvos atstovai užsienyje, kurie vieni tegalėjo pareikšti laisvai tikrąją Lietuvos nuomonę, pareiškė protestą prieš tą smurto aktą.

Visa lietuvių tauta laukė tik progos atsikratyti smurto valdžios ir todėl, kai tik Vokietija paskelbė Tarybų Sąjungai karą, buvo sudaryta Lietuvos Vyriausybė, kuri paskelbė 1941 m. birželio 23 d. Kaune Lietuvos nepriklausomybę atstatyta* ir tuojau pradėjo atvirą kovą su Kaune ir didesnėje Lietuvos dalyje dar esančia Sovietų kariuomene. Šitose laisvės kovose didvyriškai žuvo per 4000 partizanų ir Lietuvos reguliarinės kariuomenės karių.

4. Lietuvių kovai su bolševizmu krašto viduje vadovavo Lietuvių Aktyvistų Frontas, kuris per labai trumpą laiką subūrė apie save aktyvesnį Lietuvos jaunimą, kuris, būdamas ryškiai tautinio ir antikomunistinio nusistatymo, ideologiškai yra giminiškas vokiškam nacionalsocializmui**. Nežiūrint žiauriausio bolševikų teroro ir sunkiausių veikimo sąlygų, organizacija labai trumpu laiku subūrė apie save apie 36.000 žmonių. Aktyvistų veikimas prieš bolševizmą turėjo tiek daug simpatijų visame krašte, kad karo veiksmams rytuose prasidėjus, aktyvistų akcija buvo paremta 100,000 partizanų ir lietuvių reguliarinės kariuomenės dalių, kurie pagal sutartą su vokiečių karo vadovybe planą įvykdė jiems nurodytus uždavinius [žr. toliau]. Laikinoji

* Tai paskelbė sukilimo vadovybė - LAF. Vyriausybė dar nebuvo susirinkus.

** Prisigerinimo diplomatija. LAF netrukus buvo išvaikytas, o Lietuvos jaunimas, buvusios LV paragentas, vieningai boikotavo mobilizaciją į SS legioną.

Lietuvos Vyriausybė, paskelbusi Lietuvos nepriklausomybę atstatyta, yra Aktyvistų Fronto ir partizanų visai tautai vieningai pritarant pastatytoji Vyriausybė. Skelbdama Lietuvos nepriklausomybę atstatyta, ji vykde tautos valią. Jos uždavinys yra, teikiant visokeriopą pagalbą žygiuojančiai į rytus vokiečių kariuomenei, palaikyti krašte tvarką ir perduoti valdžią sudarytai pagal Konstituciją nepriklausomos Lietuvos Vyriausybei.

5. Lietuvos įjungimas smurto keliu į Tarybų Sąjungą nepanaikino Lietuvos valstybės. Tas smurto aktas nei pačiai Lietuvai, nei kitoms valstybėms jokių prievolių neuždėjo. Pagaliau, jeigu kas laikytų, kad Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą esąs teisėtas, tai ir įjungta į Tarybų Sąjungą Lietuva juridiskai nenustojo savo suverenumo. Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos konstitucijos XV straipsnis nustato:

„Sajunginių respublikų suverenitetas aprėžtas tik TSRS konstitucijos 14 str. nurodytose ribose. Už šių ribų kiekviena sąjunginė respublika valstybinę valdžią vykdo savarankiškai. TSRS saugo suverenines sąjunginių respublikų teises“.

Čia pat reikia pažymėti, kad, einant ta pačia Konstitucija (XVII str.), kiekvienai sąjunginei respublikai paliekama teisė laisvai išeiti iš TSRS. Jokia specialinė forma tam išėjimui nenustatyta. Todėl, jeigu priešingai elementariniams teisės dėsniams kas nors laikytų Lietuvą legaliai įjungta į Tarybų Sąjungą, tai Lietuvos Vyriausybė, paskelbdama

Lietuvos nepriklausomybę atstatyta ir pravedama atvira kova su Tarybų Sąjunga, tuo pačiu pasinaudojo laisve išeiti iš Tarybų Sąjungos.

Lygiai vienu ir kitu atveju, t. y. laikant Lietuvos įjungimą į Tarybų Sąjungą neteisėtu aktu, kurio pasėkos išnyko išnykus faktinai [faktinei] Tarybų Sąjungos valdžiai Lietuvoje ar laikant Lietuvos įsijungimą į Tarybų Sąjungą teisėtu aktu — kiekvienu atveju paskelbus Lietuvos nepriklausomybę atstatyta, Lietuvos įjungimo aktas nustojo galios.

Tuo būdu Lietuva negali būti traktuojama kitaip, kaip nepriklausoma valstybė.

6. Išnykus faktinei Tarybų Sąjungos valdžiai Lietuvoje, smurtiškas Lietuvos įjungimas į Tarybų Sąjungą nustojo galios. Būtų nesuprantama, jeigu kuri draugiška Lietuvai valstybė laikytųsi nusistatymo, kad Lietuvai padarytas smurtas (įjungimas į Tarybų Sąjungą) dar ir dabar turi kokios nors privalomos Lietuvai ar kitoms valstybėms reikšmės. Kadangi, išnykus faktiškai Tarybų Sąjungos galiai Lietuvoje, reikia laikyti atstatytą Lietuvoje teisėtą padėtį, t.y. jos nepriklausomybę, tai suprantamas dalykas, kad laikyti dabar Lietuvą Tarybų Sąjungos dalimi nėra pagrindo. O jeigu nėra pagrindo laikyti Lietuvą Tarybų Sąjungos dalimi, tai Lietuva jokiu būdu negali būti traktuojama kaip okupuotoji priešininko teritorija.

Jeigu Lietuva gali būti laikoma šiuo momentu esančia karo stovyje, tai tik su Tarybų Sąjunga. Lietuvos reguliarinės

kariuomenės dalys, kurios per prievartą buvo įjungtos į raudonąją armiją, visur, kur aplinkybės leido, stojo kovon su komunizmu ir raudonąja armija. Jos, kaip vokiečių karinei vadovybei žinoma, yra atlikusios naudingų operacinių uždavinių, ypač kovoje dėl Vilniaus.

Lietuvos partizanų kovos su raudonąja armija taip pat yra žinomos vokiečių karinei vadovybei.

Reikia taip pat pažymėti, kad tiek reguliariinės kariuomenės dalys, tiek Lietuvos partizanai stojo kovon su raudonąja armija ne atsitiktinai, o pagal iš anksto sutartą su vokiečių karo vadovybe planą*.

Tokiomis aplinkybėmis laikyti Lietuvą okupuota priešininko teritorija būtų ne tik juridiskai klaidinga, bet ir morališkai neteisinga.**

7. Norėdama pareikšti padėką už Lietuvos išlaisvinimą, norą bendradarbiauti ir pasiryžimą visokeriopai padėti vokiečių kariuomenei jos karo žygyje rytuose, Laikinoji Lietuvos Vyriausybė tuojau ėmėsi žygių, lygiai Berlyne, lygiai Kaune, kontaktui su Reicho Vyriausybe užmegzti.

Reikia su pasigailėjimu konstatuoti, kad tatai jai nepavyko.

Vis dėlto liepos mėn. Lietuvoje susidarė tokia būklė, kad Vokiečių karo vadovybė laikė Laikinąją Vyriausybę

* Konkretaus veiksmų plano, tikriausiai, nebūta; o numatytas lietuvių karių pasitraukimas iš bėgančios sovietų armijos pavyko tik iš dalies.

** Pakartotinai akcentuojamas principinės reikšmės dalykas. Toliau jau formaliai prašoma pripažinti Lietuvos valstybę.

faktiškai egzistuojančia ir su ja bendradarbiavo. Šiuo būdu paskatinta Laikinoji Lietuvos Vyriausybė labai sunkiomis aplinkybėmis trumpu laiku atstatė valstybės įstaigas ir vietines savivaldybes; ji dėjo pastangų pašalinti tarybinės sistemos anormališkumus ir grįžti prie normalinės anksčiau Lietuvoje buvusios būklės. Ji pradėjo kraštą ekonomiškai atgaivinti, tačiau negalėjo, nesusitarusi su vokiečių įstaugomis, išspręsti tam tikrų problemų. Todėl, žinodama šitų problemų skubotumą, Lietuvos Vyriausybė nekantriai laukė, kada galės įeiti į kontaktą su Reicho Vyriausybe.

Mūsų didžiausiu pasigailėjimu turime konstatuoti, kad Laikinosios Lietuvos Vyriausybės gyvavimo faktas nepriimtas dėmesin nei Reicho Komisarų Rytų Kraštui atsišaukime, nei taip pat Tamstos, Pone Generalinis Komisarė, atsišaukime, kaip lygiai, bendrai, praeita tylomis pro lietuvių tautos perspektyvą gyventi savos valstybės gyvenimu.

Kartu su visa lietuvių tauta mes jaučiame padėkos jausmą Vokiečių tautai už mūsų krašto išvadavimą iš bolševikiško jungo. Tačiau tuo pat metu mes laikome savo prievole pažymėti, kad lietuvių tautos tautinės aspiracijos negali būti patenkintos vien jos materialinių reikalų patenkinimu, nes lietuvių tauta negali atsižadėti savos kultūros ugdymo savoje valstybėje. Mes esame tvirtai įsitikinę, kad tolimesnis nepriklausomos Lietuvos gyvavimas, remiamas draugiškojo Didžiojo Vokietijos Reicho, visiškai dera Europos naujoje tvarkoje. Kita vertus, mes negalime nusišypsoti, kad lietuvių

lūkesčių į tautinį ir valstybinį prisikėlimą apvylimas sukeltų tautoje didelę depresiją.

Pasiryžę visuomet palaikyti ir stiprinti lietuvių tautos entuziastiškus draugiškumo jausmus Vokiečių tautai, mes prašome Tamstą, Pone Generalinis Komisarė, perduoti, per Poną Reicho Komisarą Rytų Kraštui, Didžiojo Vokietijos Reicho Fuehreriui Adolfui Hitleriui ir nenugalimai vokiečių kariuomenei mūsų tautos padėką už jos išlaisvinimą ir kartu išdėstyti aukščiau atvaizduotą Lietuvos teisinę ir faktišką būklę.

Mes tikime, kad, atsimindama nuolatinę lietuvių tautos draugiškumą, Vokietijos Reicho vadovybė pripažins Lietuvos valstybės tolimesnį gyvavimą. Būdama giliai įsitikinusi Vokiečių tautos ir jos Fuehrerio teisingumu, lietuvių tauta lauks šito pripažinimo.

Tuo pačiu metu mes pareiškiame, kad lietuvių tauta yra nuoširdžiai pasiryžusi pozityviai bendradarbiauti su Didžiuoju Vokietijos Reichu, ypač jo žygyje dėl tautų išlaisvinimo ir bolševizmo sunaikinimo, o taip pat kuriant naująją Europos tvarką.

*/Laikinosios Lietuvos Vyriausybės vadovo
ir visų ministrų parašai/*

*Kaunas, 1941 m. rugpjūčio mėn. 5 d.
Iš kn. K. Škirpa. Sukilimas Lietuvos suverenumui
atstatyti. Vašingtonas, 1973, p. 493-500.*

Laikinosios Vyriausybės autobiografija

Pirmasis etapas lietuvių kovoje su rudąja okupacija

arba

*Lietuvos Laikinosios Vyriausybės savaitės**

Metai laukimo

Politinė nežinia. - Pasiruošimai lietuvių valiai pareikšti. - Lietuvos Aktyvistų frontas. - Gaivališkas sukilimas prieš bolševikų okupaciją ir Laikinosios Vyriausybės paskelbimas

1940 m. birželio 15 d. Raudonosios armijos masės, sulaužydamos visus pasižadėjimus gerbti Lietuvos suverenumą ir teritorinę neliečiamybę, įriedėjo į Lietuvos žemę. Buvo aišku: tatai prieš karą su Vokietija. Tik katras žygiuos pirmyn, kada... Sąlygos atrodė palankesnės Sovietų Sąjungai. Vokiečių kariuomenė buvo labiausiai įtempta žygyje per Prancūziją, buvo laukiama jos invazijos į Angliją. Dėl žygių Vakaruose buvo apnuogintas užnugaris. Kelias buvo atidaras į Rytprūsius ir toliau. Bet žygio į Angliją vokiečiai

* Pavadinimas „Pirmasis etapas...“ - mašinėraštyje, kuris išliko architekto, buvusio Laikinosios Vyriausybės komunalinio ūkio ministro, V. Landsbergio-Žemkalnio archyve. Paskelbta su minimaliais V. Landsbergio patikslinimais kn. V. Landsbergis-Žemkalnis. Iš atminties ekrano. V., 2009, p. 470-485. Čia perspausdinama. Teksto pabraukimai - iš archyvinio mašinėraščio.

pabūgo, o Raudonoji armija sustingo Lietuvoje ir kitose Pabaltijo valstybėse. Nebuvo aišku, ar čia ji ruošiasi naujam suoliui, ar iš čia gins laimėtas pozicijas.

1941 m. kovo mėn. repatrijuoti tikrieji ir tariamieji vokiečiai, išvyko paskutinės svetimų valstybių atstovybės, paskelbta mirties zona tarp Lietuvos ir Vokietijos - Lietuva galutinai atitverta nuo susisiekimo ir susižinojimo su Vakarais. Jau [1940 m.] rugpjūčio 3 d. Lietuva buvo prievarta ir klasta įjungta į SSRS, dauguma žymesnių lietuvių sėdėjo kalėjimuose. Dabar suintensyvinta viduje sovietizacija ir gyventojų eksterminacija. Bet vis dar nebuvo aišku, ar tai galybės ženklai, ar tai nervingi artėjančios kolizijos simptomai. Tik kai pasienio zonoj ėmė aktyviau statyti bunkerius, kai sovietų karininkai atvirai nukalbėdavo apie žygį į Berlyną ir atvirai tam ruošėsi, karo pradžios buvo laukiama mėnesiais, savaitėmis. Kad Raudonoji armija pajėgtų nusiirsti į Berlyną, Lietuvoje mažai kas tikėjo, matydami, kaip Raudonoji armija atrodė, koks jų tiekimas. Buvo aiškus įspūdis, kad karas neis sovietų naudai.

Išlikę nesuimti ir neišvežti Lietuvos patriotai susirūpino, kad karas neužkluptų lietuvių nepasiruošusių, kad lietuvių tauta nevirstų negyvu mainų objektu, kuris pigiai eitų iš vienu rankų į kitas. Pareikšti savą lietuvišką valią buvo didelis visų noras po tiek daug syk klastotos, prievartautos tautos valios. Numatomo karo pradžia buvo tam proga, vienintelė reali proga. **Sukilti, atsipalaiduoti nuo prievarta**

primesto įjungimo į SSRS, deklaruoti nepriklausomybės atkūrimą, sudaryti laikiną vyriausybę ir pastatyti vokiečius prieš įvykusį, pačių lietuvių pasiaukojimu įvykdytą Lietuvos nepriklausomybės atstatymo faktą - tai buvo politiniai lietuvių siekimai tos pirmosios okupacijos metu.

Nors sunkiausiomis sąlygomis ir [su] žmonių aukomis Lietuvos patriotų siūstiems žvalgams pasisekė pereiti Vokietijos sieną, susisiekti su Lietuvos pasiuntiniu Berlyne plk. K.Škirpa, apie kurį telkėsi patriotai emigrantai ir kuris buvo populiarus atkakliu pasipriešinimu [atkakliai pasipriešinęs] perduoti Lietuvos pasiuntinybę Sovietų Sąjungai. Dėl to populiarumo, dėl to, kad jo rankos buvo laisvesnės, kad jis buvo pažįstamas diplomatinėms sferoms, pagaliau ir dėl to, kad blogiausiu atveju (jeigu būtų NKVD susektas visas judėjimas!) būtų nukreiptas dėmesys nuo Lietuvoje esančių asmenų, plk. K. Škirpa buvo išrinktas vadu judėjimo Lietuvai vaduoti - **Lietuvos Aktyvistų fronto**, o taip pat numatytas pastatyti eventualios vyriausybės priekyje.

Pačioje Lietuvoje griežtai konspiratyviai buvo suorganizuoti Lietuvos Aktyvistų fronto būreliai. Jie turėjo nesiduoti suimami ir išvežami, slapstytis ir laukti sutarto ženklo per radiją, kad galėtų sukilti, kiekvienas savo gyvenamą vietą išvalyti nuo okupanto ir perimti ar suorganizuoti vietinę administraciją.

Didysis išvežimas birželio 13-16 d. suorganizuotą busimųjų sukilėlių tinklą smarkiai apardė. Paskutinėmis

dienomis prieš prasidedant karui Vilniuje dar buvo suimti pagrindiniai sukilimo organizatoriai, karinio ir politinio sektoriaus vadovai. Liko tik įgaliotinis Kaune, kuris taip pat buvo gaudomas ir turėjo nakvoti ligoninės lavoninėje. Jam ir dar eilei išlikusių organizatorių teko improvizuotai imtis akcijos pirmosioms bomboms sprogtus. Per pirmąją karo dieną išlikę Fronto nariai buvo aliarmuoti ir paruošti, o antrą karo dieną, birželio 23 d., 10 val. ryto pats Fronto įgaliotinis Levas Prapuolenis su būreliu vyrų paėmė radiofoną ir Lietuvos Aktyvistų fronto vardu paskelbė: **Sovietų Sąjungos okupacijai galas; galas sovietų prievartai ir klastai, kuria Lietuvos valstybė buvo tariamai įjungta į Sovietų Sąjungą, atstatomas Lietuvos suverenumas ir skelbiama Laikinoji Lietuvos vyriausybė tokios sudėties... Tautiečiai kviečiami išvalyti savo gyvenamąją vietą nuo okupantų ir perimti vietinę administraciją į savo rankas.**

Lietuviška programa, nors prie radijo stoties ėjo smarkios kautynės tarp lietuvių ir raudonarmiečių, kurie mėgino atsiimti radijo stotį ir likviduoti transliacijas, visą dieną iš radiofono jau nenutrūko. Kauno gatvėmis dar teberiedant raudonarmiečių tankams, ne tik Kaune, bet ir visoje Lietuvoje pakilo tautinės vėliavos, ir sukilimas įsiliepsnojo.

Sukilimas spontaniškas, atkaklus ir beprotiškai drąsus. Neturėdami ginklų, sukilėliai kai kur puolė raudonarmiečius plikomis rankomis. Daug sukilėlių tokiu būdu žuvo, bet daug ir apsiginklavo naujoms gatvių kautynėms.

Darbininkai užsibarikadavę gynė savo fabrikus, kuriuos raudonarmiečiai norėjo susprogdinti prieš pasitraukdami. Buvęs policijos tarnautojas žuvo pervertas 40 kulku, bet tiltą per Nemuną* išgelbėjo, sutraukydamas sprogdinimo laidus. Kelios sukilimo ir nuolatinių kautynių dienos visame krašte sukėlė ant kojų ir privertė imtis ginklų apie 100 000 partizanų. Jie stjo savaime, išgirdę radijo pakvietimą. Tos dienos davė daugel heroizmo pavyzdžių. Tik kelios dienos pareikalavo per 2000 gyvybių, tai yra daugiau nei 1918-1922 [= 1923] metų nepriklausomybės kovos! Tai brangus nepriklausomybės išpirkimas. Tai visuotinis spontaniškas tautos valios pasireiškimas - nusikratyti prievarta užsimetusio okupanto. Jei kas anksčiau būtų pamanęs, kad lietuviai tikrai savo valia buvo įsijungę į SSRS, tai šis gaivališkas kruvinas sukilimas parodė tokios prielaidos ir tokios sovietinės propagandos klaidingumą. Sukilėliai pareiškė lietuvių tautos kietą ir nepalaužiamą valią nevergauti. Tas pareiškimas buvo tikras, įtikinąs, nes paliudytas nuosavos gyvybės aukomis.

Laikinoji Vyriausybė atstato ir kuria

Laikinosios Vyriausybės žmonės. - Sovietinė santvarka panaikinama ir konstitucinė grąžinama. - Administracinis aparatas atkuriamas. - Pastangos atkurti

* Iš tikrųjų - per Nerį. Tai policininko Juozo Savulionio gyvybės auka.

Lietuvos kariuomenę. - Kuriamosios pastangos socialinėje, ekonominėje ir kultūrinėje srityje. - Laikinosios Vyriausybės stiprybė - jos užnugaryje stovinti tauta.

Paskelbtieji Laikinosios Vyriausybės asmenys lietuvių visuomenei beveik visi buvo pažįstami. Jie buvo parinkti iš įvairių politinių srovių bei ideologijų, nors įėjo į vyriausybę ne kaip tos ar kitos politinės grupės delegatai, bet kaip privatūs asmenys. Vyriausybės paskelbtoji sudėtis buvo tokia: ministeris pirmininkas - pulk. K.Škirpa, Lietuvos pasiuntinys Berlyne, užsienio reikalų [ministras] - adv. R.Skipitis, vidaus [reikalų] - adv. Vl.Nasevičius, švietimo - prof. J.Ambrazevičius, krašto apsaugos - gen. St.Raštikis, žemės ūkio - prof. B.Vitkus, finansų - J.Matulionis, darbo - dr. J.Pajaujįs, pramonės - dr. A.Damušis, komunalinio ūkio - arch. V.Žemkalnis-Landsbergis, prekybos - V.Statkus, kontrolės - Pr.Vainauskas. Ne visi paskelbtieji asmenys norėjo užimti ministerių postus, bet atsižvelgdami į valstybinį reikalą skubiai veikti pasidavė bendrai tautinei drausmei.

Lietuvių sukilėlių ir bolševikų šūviams tebeaidint Kauno gatvėse, birželio 24 d. rytą Laikinoji Vyriausybė susirinko pirmo posėdžio. Tik ne visi jos paskelbtieji nariai galėjo atvykti. Prekybos ir vidaus reikalų ministeriai bolševikų jau buvo suimti ir išvežti. Finansų, darbo, žemės ūkio ministeriai tebebuvo Sovietų Sąjungos okupuotoje Lietuvos teritorijoje. Užsienio [reikalų], krašto apsaugos [ministrai] ir pats ministeris pirmininkas tebebuvo Ber-

lyne, emigracijoje, ir iš ten negalėjo atvykti, kad perimtų šalies vadovavimą. O perimti reikėjo labai skubiai dėl dviejų pagrindinių priežasčių: viena, bolševikų pastatyti komisarai ar komisariniai pareigūnai buvo išvykę su besitraukiančia Raudonąja armija ir palikę savo įstaigas be jokios vadovybės; antra, reikėjo pastatyti vokiečius prieš įvykusį Lietuvos suvereninių organų atstatymo faktą, kol dar jų kariuomenė nepasirodė. Dėl to nelaukiant, iki atvyks ministeris pirmininkas pulk. K.Škirpa, jo pareigas teko perimti švietimo ministeriui J. Ambrazevičiui, kuris paskui visą Laikinosios Vyriausybės veikimo laiką ir ėjo ministerio pirmininko pareigas. Vietoj išvežtųjų ministerių buvo kooptuoti nauji - vidaus reikalams tik [ka] iš kalėjimo išėjęs pulk. V.Šlepetys, prekybos ministerio pareigos perduotos kontrolės ministeriui Pr.Vainauskui. Skubant komisariatams perimti, buvo dar kooptuoti teisingumo ministeris M.Mackevičius, susisiekimo - inž. A.Novickis, sveikatos - dr. K.S.Vencius, taip pat paskirti ministerių pavaduotojai: teisingumo - I.Kurkietis, žemės ūkio - J.Venclova, švietimo - J.Rainys, prekybos - dr. Pr.Padalskis, susisiekimo - K.Germanas, komunalinio ūkio - arch. Vl.Švipas.

Laikinajai Vyriausybei pirmiausia teko atpalaiduoti Lietuvą nuo sovietinės veiklos pėdsakų. Formaliai atpalaiduoti nebuvo sunku: Lietuvos įjungimo į Sovietų Sąjungą lietuvių tauta niekada nepripažino ir jį laikė ne savo valios aktu, o tik SSRS okupacijos smurtu prieš Lietuvą, pasibai-

gusiu sykiu su tos okupacijos pabaiga. Lietuvių sukilimas dar [ir] aktyviai pabrėžė tautos valią nusikratyti visomis primestomis SSRS gyvenimo formomis ir grįžti prie savo nepriklausomos valstybės **konstitucinių** formų. Lietuvos Aktyvistų Frontas, skelbdamas sukilimą, labai išakmiai akcentavo jį prieš bolševikų okupaciją vardan Lietuvos nepriklausomybės. Tai buvo dar plačiau ir aiškiau akcentuota Laikinosios Vyriausybės deklaraciniame atsišaukime (paskelbtame dienraštyje „Į laisvę“, Nr. 2).

Tačiau gyvenime teko susidurti su visa eile tarybinių įstatymų, kuriais praktinis gyvenimas jau buvo buvęs tvarkomas, kuriais įstaigos jau buvo buvusios panaikintos ar naujos sukurtos. Laikinajai Vyriausybei teko tarybinius įstatymus skelbti negaliojančiais ir gražinti įstatymus, veikusius Lietuvoje prieš bolševikinę Lietuvos okupaciją, o kur gyvenimas reikalavo pastaruosius keisti ar papildyti, dekreto keliu teko leisti naujų potvarkių visose gyvenimo srityse. Jais buvo griežtai atsiribota nuo tarybinio gyvenimo formų. Vietoj liaudies teismų ir jų įstatymų gražinta buvusių Lietuvos teismų santvarka. Vietoj nacionalizacijos ir kolektyvizacijos valstybinis gyvenimas vėl grindžiamas privačia nuosavybe ir privačia iniciatyva, gražinant žemės, namų, kapitalo, įmonių nuosavybę, vietoj uniforminės ideologijos prievartos gražinta ideologinių įsitikinimų laisvė.

Aiškiai atsiribodama nuo Sovietų Sąjungos ir jos gyvenimo formų, Laikinoji Vyriausybė nieku nesiansiangažavo ir

Vokietijos atžvilgiu. Be pritarimo jos kovai su bolševizmu, Laikinoji Vyriausybė nei žodžiu, nei raštu nieko nepareiškė, kuo būtų išduodamas ar siaurinamas Lietuvos suverenumas ar einama į kokią politinę sąjungą su Vokietija. O viešai tartame Laikinosios Vyriausybės žodyje per partizanų kolektyvines laidotuves tebuvo minimos lietuvių aukos išimtinai vardan savų tautinių bei valstybinių interesų, o ne dėl svetimųjų (kalbos tekstas buvo išspausdintas 1941 m. Amerikos lietuvių laikraščiuose).

Tačiau Laikinoji Vyriausybė veikė ne tik kaip antitezė bolševizmui ir nacionalsocializmui, saugodama lietuvių tautą nuo vienu ir kitu pasikėsینimo. Jos išleistieji potvarkiai pakankamai rodo jos socialinį ir kultūrinį veidą. Ūkiniame gyvenime pabrėždama privatinės nuosavybės ir privačios iniciatyvos principą, ji betgi neišleido iš akių ir socialinės lygybės reikalo. Ji rūpinosi nesukurti pagrindo dideliame socialiniam skirtumui augti. Tam reikalui, pavyzdžiui, ji privačios nuosavybės dydį mėgino griežčiau riboti, nei anksčiau tai buvo nepriklausomos Lietuvos metu: žemės ūkyje vietoj Steigiamojo Seimo nustatytos 80 ha, o vėliau A.Smetonos laikais pakeltos iki 150 ha normos Laikinoji Vyriausybė nustatė 50 ha normą; stambioji pramonė, prekyba, kapitalas grąžinant privačiai nuosavybei buvo numatoma apdėti progresyviniais mokesčiais. Tais pačiais sumetimais ji sumažino skirtumą tarp tarnautojų aukštųjų ir žemųjų algų.

Tačiau ši ūkinė socialinė kryptis, kaip ir vykdymas pagrindinių įstatymų, kuriais buvo reprivatizuota bei denacionalizuota nuosavybė, negalėjo būti praktiškai realizuota ne dėl Laikinosios Vyriausybės kaltės. Ką ji padarė ūkinėje, socialinėje srityje - netrukus vokiečių okupacinė valdžia atšaukė. Laikinoji Vyriausybė daugiau paliko pėdsakų teisinėje srityje ir daugiausia kultūrinėje, ko vokiečiai ilgai negalėjo ar neprisirengė panaikinti. Paliko galioje žymi dalis Laikinosios Vyriausybės švietimo įstatymų, jais sukurtų įstaigų ir personalo. Laikinosios Vyriausybės kultūrinės veiklos gairės buvo grynai tautinės, tai yra atsirėmusios į konkrečius tautos interesus. Jei kalbama apie kultūros **kūrimą**, tai laikinoji Vyriausybė neturėjo pretenzijų kultūrą kurti valstybinėmis priemonėmis. Kultūrą kurti ji paliko asmeninei iniciatyvai, o pati stengė tik paruošti reikiamas kultūrai kurti sąlygas ir jos kūrėjų kadrus. Per Sovietų Sąjungos okupaciją lietuvių tauta buvo netekusi labai daugelio profesionalų kultūros kūrėjų - gydytojų, teisininkų, mokytojų, prekybininkų. Jiems skubiai paruošti Laikinoji Vyriausybė praplėtė abudu universitetus, įsteigdama tris naujus fakultetus: filosofijos ir teologijos prie Kauno universiteto, miškininkystės prie Vilniaus. Bendrasis lavinimas buvo vėl pakeltas iki 12 metų lygmens, kurį bolševikai buvo numušę iki 10 metų.

Tuos dalykus ir vokiečių okupacinė valdžia norom nenorom dvejus metus toleravo.

Dar labiau jai teko skaitytis su Laikinosios Vyriausybės suorganizuotu administraciniu aparatu. Bolševikų laikais ūkinio ir kultūrinio gyvenimo priekyje stovėjusiųjų dalis pabėgo į Rusiją, žymi dalis pasitraukė tik iš pareigų, tenkindami naują lietuvių visuomenės psichologinę situaciją. Jų vietoj Laikinajai Vyriausybei teko gerokai perkomplektuoti administracinį aparatą. Jį komplektuojant buvo atsižiūrima, kad kandidatas būtų savo srities **specialistas** ir kad jis būtų **patriotas**. Pirmoji kvalifikacija valstybinį aparatą turėjo padaryti darbingą. Antroji turėjo apsaugoti tautą nuo bet kokios kvislinginės [t.y. provokiškos] krypties ir tos rūšies provokacijų.

Stengiantis į aparatą sutelkti specialistus buvo sugrąžinta į atitinkamus postus didelė dalis tų žmonių, kurie ėjo svarbias pareigas nepriklausomos Lietuvos laikais ir kurie iš jų buvo pašalinti Sovietų Sąjungos okupacijos metu. Tačiau paskiausiais nepriklausomos Lietuvos laikais A. Smetonos režimas buvo nustūmęs į šalį dalį lietuvių visuomenės, kuri tam režimui buvo atsistojusi opozicijoje. Šitai šviesuomenei Laikinoji Vyriausybė atidarė duris į administracines funkcijas. Į viešąsias pareigas išsyk plūstelėjo jaunesnės kartos ir naujesnės dvasios žmonių, užtenkamai pasiruošusių, turinčių energijos, iniciatyvos ir rizikos veikti savarankiškai, kai negalima laukti įsakymo iš viršaus. Tai buvo žmonės kartos, išaugusios jau grynai lietuviškame gyvenime ir lietuviškoje mokykloje. Per vokiečių okupacijos metus jie

dauguma visiškai pateisino savo paskyrimus, išdrįsdami varyti grynai lietuvišką liniją atkakliai, negailėdami paaukoti ir savęs (jų ir bus paskui daug išvežta į koncentracijos lagerius!).

Mažiausiai sėkmingos buvo Laikinosios Vyriausybės pastangos atkurti Lietuvos kariuomenę. Organizuodama gyventojų apsaugą nuo besitraukiančių ar po visą kraštą pakrikusių ir plėšikaujančių Raudonosios armijos likučių, Laikinoji Vyriausybė apskričių miestuose paskyrė komendantus ir centralizavo spontaniškai veikusius partizanus. Bet pastangos [iš jų] ir iš Lietuvos kariuomenės, įjungtos į Raudonąją armiją, likučių suorganizuoti reguliarią Lietuvos kariuomenę susilaukė iš vokiečių okupacinės valdžios kategoriško aktyvaus pasipriešinimo.

Kliūčių iš lietuvių visuomenės Laikinoji Vyriausybė veik neturėjo, nors kai kas asmeniškai ir buvo jos paliestas. Lietuvių visuomenė su džiaugsmo ašaromis buvo sutikusi pirmą radijo žinią apie Laikinosios Vyriausybės sudarymą. Avansu buvo jai visur visuotinis ir besąlygiškas pritarimas. Visiems buvo svarbu, kad tai sava Vyriausybė, ir jos veikimą rėmė visomis jėgomis. Maža kas domėjosi, kuris jos narys priklauso kuriai partijai, ar jis nuėjo į Vyriausybę savo valia, ar savo politinės grupės sprendimu. Tokie klausimai tuo metu būtų buvę labai nepopuliarūs.

Iš tiesų Laikinoji Vyriausybė neturėjo tiesioginio ryšio su politinėmis grupėmis; pradžioje neturėjo nė policinių

priemonių savo įsakymams paremti. Bet visuomenė juos vykdė nedvejodama, tenkindamasi Laikinosios Vyriausybės moraliniu autoritetu.

Laikinoji Vyriausybė neturėjo susiekimo priemonių ryšiui su kraštu palaikyti. Paštas, telegrafas, telefonas su provincija, nors aptarnaujami lietuvių, buvo rezervuotas kariniams vokiečių reikalams, o civiliniams jie buvo „gesperrt“ [uždaryti]. Negalint Vyriausybei pasiekti provincijos, pastaroji pati siekėsi į centrą. Jau pirmomis karo dienomis iš provincijos plaukė informatoriai dviračiais ir pėsčiomis po keliasdešimt kilometrų gauti centro nurodymų.

Turėjo Laikinoji Vyriausybė savo žinioje dienraštį „I laisvė“. Bet vokiečių militarinė cenzūra po keleto dienų okupacijos jau nesutiko praleisti [dienraštyje] Vyriausybės komunikatų ar įstatymų. Provincijoje vokiečių militariniai pareigūnai nesiorientavo dėl bendros vokiečių politikos Lietuvoje, ir provincijos lietuvių spauda laisviau paskelbdavo atskirus Laikinosios Vyriausybės įstatymus bei potvarkius.

Ryšiams tarp Laikinosios Vyriausybės ir visuomenės palaikyti daug gelbėjo Lietuvos Aktyvistų Fronto nariai, kurių buvo kiekviename Lietuvos kampelyje ir kurie tebesugebėjo susisiekti su savo vadovybe.

Kliūtis Laikinosios Vyriausybės darbams pasiskubino statyti naujasis okupantas.

Okupantas prieš Laikinąją Vyriausybę

Berlynas atsisako respektuoti Lietuvos suverenumą iš anksto. - Laikinosios Vyriausybės pirmininko neišleidią į Lietuvą. - Berlynas atsisako pripažinti Laikinąją Vyriausybę. - Berlyno kombinacijos su Vertrauensmanu ir Laikinosios Vyriausybės pasipriešinimas. - Visuomenės pritarimas Laikinosios Vyriausybės pozicijai. - SD organizuotas pučas prieš Laikinąją Vyriausybę lietuvių rankomis. - Wehrmachto pozicija tame žaidime.

Pirmuosius vokiečių kariuomenės dalinius lietuviai sutiko palankiai. Jie buvo pasiryžę žygi prieš bolševikus per Lietuvą paremti, nes tai buvo lietuvių tautos gyviausias interesas. Dėl to lietuviai negirdomis ir nematomis nuleido tai, kad čia šen, čia ten vokiečių kareiviai išplėšė lietuvių krautuves ir sandėlius. Su pasipiktinimu laikė nemokšomis tuos militarinės valdžios atstovus, kurie reikalavo, kad lietuvių pareigūnai savo rankovių raiščiuose Kauną vadintų Kowno. Su skausmu priėmė visi žinia, kad netoli Kauno Kulautuvos miškuose vokiečiai sušaudė lietuvių sukilėlių partizanų būrį. Dar karčiau buvo, kada panašios žinios atėjo ir iš kitų provincijos vietų. Bet ir tai lietuviai palaikė skaudžiu nesusipratimu, eilinių kareivių nesusiorientavimu. Kaip į laikiną pasinaudojimą kariniams reikalams norėta žiūrėti, kada vokiečiai uždėjo savo cenzūrą radiofonui, paėmė maisto sandėlius. Su pasipiktinimu priėmė žinia,

kad vokiečių militarinė valdžia su pirmomis dienomis pareikalavo iš Kauno savivaldybės įsteigti jiems prostitucijos namus. Dar labiau vokiečių kareivių vardas krito, kada pasklido žinia, jog jaunos mergaitės ir moterys į vokiečių prostitucijos namus buvo gabenamos prievarta. Bet kada militarinė valdžia vengė sueiti į formalius ir oficialius santykius su Laikinąja Vyriausybe, pačiai Laikinajai Vyriausybei jau buvo aišku: Vokietijos vyriausybė, apsvaiginta savo ginklo pirmaisiais pasisėkimais, buvo pasiryžusi viena susidoroti su bolševikais, viena sau pasiimti pergalės laurus ir visas teritorijas, kurios tuo metu buvo buvusios Sovietų Sąjungos rankose. Dėl to Vokietija nekėlė pavergtųjų tautų prieš bolševizmą, nedavė joms kovos idealo - laisvės. Dėl to ir Lietuvos nepriklausomybė jau [jai?] buvo nepriimtina. Šitos išvados šviesoje ėmė aiškėti skaudūs faktai, apie kuriuos Laikinosios Vyriausybės žmonėms teko netrukus patirti.

Lietuvos ministeris Berlyne plk. K.Škirpa neslėpė nuo kompetentingų Auswaertigenamto žmonių, jog su karo pradžia lietuviai prieš bolševizmą sukils, kad pašalintų okupaciją ir atgautų prarastą nepriklausomybę. Savaitę prieš karo pradžią pas plk. K.Škirpą Berlyne atvyko pora SD [Sicherheitsdienst] žmonių ir išpėjo, kad lietuviai nemėgintų organizuoti savo vyriausybės ir atstatyti savo valstybės. Tai esą priešinga vokiečių planams. Jeigu ir būtų norėjęs patenkinti vokiečių norą, plk. Škirpa to nebūtų

galėjęs padaryti, nes visas pasiruošimas sukilimui ėjo pačioje Lietuvoje. Tuoju po to, paskutinėmis dienomis prieš pat Vokietijos-Sovietų Sąjungos karą, NKVD Vilniuje suėmė lietuvių konspiracijos karinio ir politinio skyriaus viršininkus. Tam skaudžiam įvykiui kaip tik paskiau buvo gauta patikimas aiškinimas [pataisyta iš: versija], kad tai buvęs gestapo [pataisyta iš SD. T.p. toliau] įdavimas. Gestapas buvo patyręs lietuvių konspiracijos pagrindinius asmenis. Jam nebuvo priimtinas lietuvių sukilimas, kuris skelbtų nepriklausomybę. Sukilimo iniciatorius išduodant bolševikams, turėjo būti iš anksto likviduotas bet koks sukilimas ir suvereninių organų atstatymas. Tokios rūšies faktų logiškai gausėjo. Kai sukilėliai naujosios vyriausybės pirmininku paskelbė plk. Škirpą, Lietuvos pasiuntinį Berlyne, vokiečiai nerado galima jo išleisti iš Berlyno ir paskyrė jam namų areštą. Į jo pakartotinį pasiteiravimą dėl arešto priežasties nebuvo jokio atsakymo. Be žodžių buvo aišku, kad Lietuvos suvereninių organų atstatymas yra priešingas vokiečių valiai. Neišleisdami Vyriausybės narių, vokiečiai norėjo suparalyžiuoti Laikinosios Vyriausybės veikimą. Kai tas nepasisėkė ir Laikinajai Vyriausybei pirmininkauti stėjo kitas žmogus, birželio paskutinėmis dienomis oficiali [Vokietijos] žinių agentūra DNB jau rado reikalo oficialiai, nors labai miglotai, pasisakyti: jos komunikate kalbama, kad su karo pradžia kai kurių Pabaltijo tautų pasireiškę keitinimai esą vietinio pobūdžio ir su jais oficialiosios vokiečių

įstaigos neturinčios nieko bendra. Tada ir vokiečių spauda, kuri buvo nedrąsiai bepradedanti minėti lietuvių sukilimą, staiga nutilo ir paskui jau visai akiplėšiškai tylėjo apie lietuvių partizanų herojišką pasireiškimą, nors tuo pačiu metu nepriklausomoji Šveicarijos spauda kalbėjo, kad vokiečiai turėtų esą būti dėkingi mažos tautos sukilėliams, jeigu jiems taip lengvai pasisekė pasiekti Balstogę. Nuo tada vokiečių spauda buvo maitinama informacijomis, kad Pabaltijo tautų išvadavimas nuo bolševikų esąs grynas vokiečių ginklo nuopelnas be pačių pavergtųjų tautų pastangų ir prisidėjimo. Paskui vokiečių spauda ir okupacinė valdžia kiekviename viešame pareiškimе nuolat ciniškai reikalau, kad šitos tautos būtų nacionalsocialistinei Vokietijai dėkingos. O tas dėkingumas turįs reikštis vykdymu visko, ko tik vokiečiai reikalau. Kada lietuviai atsisakys vykdyti tai, kas pažeidžia Lietuvos suverenumą, tautos ir žmogaus garbę bei žmoniškumą, vokiečiai apkaltins nedėkingumu, bolševizmo draugais ir talkininkais. Bet iš pradžių ne visiems lietuviams bus metamas tas kaltinimas. Tik „intelektualams“, kurie nieko nepamokę ir varą politiką, kiršindami gyventojus prieš vokiečius išvaduotojus. O gyventojų masė - ūkininkai - esą vokiečiams labai lojalūs, dėkingi, jokia politika nesidomi.

Laikinosios Vyriausybės paskelbimas vokiečius Lietuvoje pastatė į nepatogią propagandos atžvilgiu padėtį. Galėjo vokiečiai ją likviduoti. Bet tai nebūtų buvę populiariu. O jie norėjo viešumoj vaduotojų aureolę nešiotis.

Ne iš karto susirado išeitį, nors nuo savo nusistatymo ir nemanė trauktis.

1941 m. birželio paskutinėmis dienomis Berlynas idėją surado - paskirti Pabaltijo kraštams savo įgaliotinius, patikėtinius, tų kraštų žmones, **Vertrauensmanus**. Estams buvo numatytas dr. Mää, latviams - gen. Dankers, lietuviams - gen. Raštikis. Jie visi tada gyveno emigracijoje Berlyne. Birželio 28 d. staigiai jie visi buvo sukviesti ir jiems pasiūlyta vykti į savo kraštus. Tuoju jie buvo susodinti į lėktuvą ir su palydovu dr. Greffe išgabenti.

Kas dėjosi Lietuvoj, Latvijoje, Estijoje, vežamieji aiškiai nežinojo. Lietuvoje gen. Raštikis, radęs Laikinąją Vyriausybę ir save paskirtą tos Vyriausybės nariu, tuoju įsijungė į jos darbą ir nesutiko būti Vertrauensmanu, tarpininku tarp lietuvių visuomenės ir vokiečių, kuris turėjo pakeisti Vyriausybę. Kelias dienas dr. Greffe įtikinėjo gen. Raštikį, o kitas vokiečių pareigūnas - pirmininkaujantį Laikinajai Vyriausybei [J.Ambrzevičių], kad Laikinoji Vyriausybė turinti išsiskirstyti ar bent pakeisti savo kabinetų iškabas, tai yra pasivadinti tautiniu komitetu ar taryba, bet tik ne vyriausybe. Kai Laikinoji Vyriausybė nesiskubino paklausyti, Greffe ėmė grasinti represijomis ir davė pusės dienos terminą jo reikalavimams įvykdyti. Po karštų pasitarimų, ar eiti oportunisto keliu ir priimti tai, kas stipresniojo „geruoju“ siūloma, ar stovėti savo užimtoje idealistinėje pozicijoje, Laikinoji Vyriausybė pasirinko antrą kelią. Per

gen. Raštikį ji atsakė dr. Greffe: jeigu vokiečiai būtinai nori, jie gali jėga Laikinąją Vyriausybę panaikinti, o savo valia ji nesutiks pasitraukti ir išduoti nepriklausomybės, laimėtos sukilėlių kraujo ir gyvybių aukomis.

Dr. Greffe išvyko į Berlyną savo represijų neįvykdes ir žadėdamas po poros dienų parvežti atsakymą. Bet ir po savaitės jis negrįžo. O Laikinoji Vyriausybė tuo tarpu, norėdama patikrinti savo pozicijas, sukvieta įvairių politinių grupių atstovus ir visuomenės veikėjus, kuriems išdėstė vokiečių reikalavimą ir savo atsakymą. Laikinosios Vyriausybės nusistatymui buvo visuotinis pritarimas. Toks pat pritarimas rezoliucijų formomis pradėjo plaukti iš Kauno fabriku darbininkų ir iš provincijos.

Kai Laikinoji Vyriausybė atsisakė pati susilikviduoti, SD ėmėsi kitos taktikos: **skaldyti vieningą lietuvių nusistatymą pačių lietuvių rankomis**. Jis susirado lietuvių, keletą buvusių prof. Voldemaro šalininkų, kurie buvo žinomi kaip Vokietijos ir fašizmo simpatikai. Dauguma jų buvo sėdėję bolševikų laikais kalėjimuose, kurie nebuvo spėję išbėgti į Vokietiją. Su karo pradžia išleisti į laisvę, jie negalėjo susiorientuoti politinėje situacijoje. Prie jų prisidėjo būrys avantiūristų. Jie visi pakliuvo į klaipe diečio SD pareigūno Kurmies įtaką ir jo (ar kitų SD pareigūnų) vadovaujami pradėjo posėdžiauti ir organizuoti lietuviškus nacionalsocialistus. Avantiūristinis ir kriminalinis elementas turėjo perimti valdžią į savo rankas ir paskelbti Lietuvos prisi-

jungimą prie Vokietijos. Jų antilietuviška ir provokiška veikla pasireiškė tuojau: buvo surinkta keliolika parašų po memorandumu vokiečių militarinei valdžiai Lietuvoje, kad ji nušalintų Laikinąją Vyriausybę kaip antivokišką ir neturinčią pasitikėjimo lietuvių visuomenėje, o visą krašto tvarkymą perimtų į savo, militarinės valdžios, rankas. Tai buvo SD redakcijos [= redaguotas] produktas. Tačiau, rinkdami lietuvių parašus, iniciatoriai įtikinėjo lietuvius, kad Laikinoji Vyriausybė pražudysianti Lietuvą, eidama su Vokietija į konfliktą, o vienintelis kelias jai išgelbėti - eiti išvien su Vokietija. Tokią nuotaiką SD stengėsi pasėti ir provincijoje, tyčia organizuodama provincijos „veikėjų“ suvažiavimą ir juos suveždamas į Kauną SD mašinomis.

Liepos 12 d. į Kauną atvyko iš Berlyno dr. Kleist (vietoj dr. Greffe) ir pirmininkaujančiam Laikinajai Vyriausybei pareiškė: vokiečių vyriausybė jokių pažadų dėl nepriklausomybės plk. Škirpai nesanti davusi; vokiečiai negali pripažinti Laikinosios Vyriausybės kaip suvereninio organo nepaisant, kokia bebūtų jos personalinė sudėtis; vokiečių įstaigos negalinčios priminti raštų su Lietuvos ministerijų stampais; jam pačiam esą uždrausta susitikinėti su plk. Škirpa, kad pastarasis nepadarytų iš to nereikalingų išvadų.

Tai buvo mandagus, bet tiesus ir aiškus žodis (tartas viešai, prie daugelio liudininkų. - *Įrašyta ranka*). Anksčiau vokiečių vyriausybė buvo mėginusi jį tarti tik per tarpininkus ar miglotomis DNB užuominomis.

Laikinajai Vyriausybei toks pareiškimas nebuvo nelauktas. Savo nusistatymo ir dabar ji nebuvo linkusi keisti. Tik norėdama savo poziciją dar apginti Vokietijos centro valdžioj ir padaryti visa, kas yra jos galioje, pradėjo organizuoti Laikinosios Vyriausybės ir lietuvių visuomenės delegaciją į Berlyną. Bet tai delegacijai užbėgo už akių nauji įvykiai.

Kai vokiečiams nebuvo patogų patiems Laikinąją Vyriausybę sulikviduoti, o ji pati nesilikvidavo, tai padaryti buvo paskatinti nacionalsocialistuojantieji avantiūristai (Taunys, Pyragius, Stanevičius, J.Vokietaitis ir kt.)*. Jie buvo paskatinti surengti prieš Laikinąją Vyriausybę pučą ir paimti valdžią į savo rankas. Pučas buvo surengtas 1941 m. liepos 23-24 d. naktį. Jėga jie paėmė policijos būstinę ir perėmė vadovavimą komendantūros batalionui, suėmė vidaus reikalų ministrą plk. Šlepetį ir Lietuvių Aktyvistų Fronto įgaliotinį Levą Prapuolėnį. Laikinoji Vyriausybė (pirmininkaujas) buvo laiku patyrusi apie pasiruošimus ir davė komendantui plk. Bobeliui įsakymą komendantūros neperduoti, bet stengtis, kad nebūtų pralietas nė vieno lietuvio kraujas. Įsakymas buvo visiškai įvykdytas. Laikinoji Vyriausybė liko kaip buvusi, bet tuo puču SD jau buvo pasisekę pademonstruoti tariamą lietuvių visuomenės nevieningumą. Antra vertus, ir pati SD jau buvo demas-

* Pavardės skliausteliuose įrašytos ranka. „Į laisvę“ publikacijoje taip ir paskelbta, bet tolesnis patikslinimas - pirmininkaujas - nutylėtas, galbūt parengėjui J. Brazaičiui nenorint savęs išskelti.

kavasis, nes avantiūristai pučinkai patys atvirai pareiškė veikią SD pavedimu (Pyragius).

Nepasisekus pačių lietuvių rankomis likviduoti Lai-kinosios Vyriausybės, SD tomis pat rankomis mėgino toliau ardyti visuomenės vienybę ir organizuotą pajėgumą, būtent likviduoti Lietuvos Aktyvistų Frontą, kuris buvo paruošęs sukilimą, pastatęs Laikinąją Vyriausybę ir toliau organizavo lietuvių patriotinę visuomenę. Per avantiūristus pučinkus ir net paties LAF kai kuriuos narius SD kurstė likviduoti LAF jau kaip netinkantį naujoms sąlygoms ir organizuoti į nacionalsocialistinę partiją, kuri eidama iš- vien su vokiečiais Lietuvai daugiausia naudos padarysianti. Atkakli kova dėl Aktyvistų Fronto galėjo atrodyti kaip kova dėl dvejetainės taktikos: noro atkakliai laikytis tiesios lietuviškos linijos ar noro pataikavimu vokiečiams ir prisi- taikymu prie vokiškos nacionalsocialistų partijos daugiau laimėti kraštui. Tačiau iš tikrųjų tai nebuvo rivalizacija tarp dviejų skirtingų įsitikinimų, atsimenant, kad pastaroji oportunistinė kryptis stengėsi laimėti ne savo programa ir pozityviu veikimu, bet norėdama sulikviduoti LAF ir perimti jo turtą bei funkcijas; antra, kad jos užnugaryje stovėjo gestapo žmonės.

Nors iš LAF maža dalis žmonių buvo atskelta ir perėjo į nacionalsocialistinės krypties politinę organizaciją, bet LAF nesilikvidavo ir išsilaikė kaip buvęs, ištikimas savo pirmąkštei linijai.

Su SD veikimu ne visai sutarė Wehrmachto žmonių linija Lietuvoje. Wehrmachto linijai čia atstovavo pirmasis Kauno feldkomendantas gen. Pohl. Nesiangažuoti su suvereniniais organais Lietuvoje - šitos pagrindinės linijos - laikėsi ir jis. Atsilankiusiems pas jį Laikinosios Vyriausybės žmonėms jis pareiškė negalįs kalbėtis su jais kaip su vyriausybės atstovais. Tai esąs jau politinis aktas, o jis teturįs tik militarinius įgaliojimus ir oficialiai galįs palaikyti santykius tik su komendantu ir burmistru. Tačiau praktiškai militarinės įstaigos kreipėsi į ministerijas, o tą pačią dieną, kada politinis sektorius (Dr. Kleist) įspėjo pirmininkaujantį Laikinajai Vyriausybei nesivadinti ministeriais, feldkomendantas gen. Pohl išsiuntinėjo raštus, adresuotus ne komitetui ar tarybai, bet ministeriams. Taigi faktiškai skaitėsi su padėtimi.

SD suorganizuoto pučo metu feldkomendantas nesolidarizavo su pučistais. Bet jam nebuvo patogu pasisakyti prieš SD vedamą politiką. Tad jis pasistengė lemiamą naktį net nebūti Kaune, vengdamas atsakomybės. Bet gen. Pohl neilgai pabuvo Kaune. Jo palankumas lietuviams buvo užtenkamas pagrindas paskiau atleisti jį į dimisiją. Panašiai buvo padaryta su plk. Grobe, kuris pirmosiomis karo dienomis buvo parodęs palankumo lietuviams, paskiau latviams ir dėl to buvo pakeltas laipsniu, bet paskirtas tik belaisvių stovyklos viršininku Gudijoje. Taigi eliminuotas iš tiesioginių ryšių su okupuotomis tautomis, nors kaip Len-

kijos vokietis, dalyvavęs Lenkijos Seime, jis [buvo] daugiau politikas bei administratorius.

Panašiai kaip Pohl laikėsi po jo komendantas gen. Just, nepriklausomą Lietuvą buvus Vokietijos karo atašė. Bet ir jis politikos kurso nelėmė ir negalėjo lemti. Politika priklausė Zivilverwaltungui ir SD. Tačiau jau pats gandas, kad karinė vyriausybė nesutaria su civiline, kad militarinė atvirai kritikuoja civilinę, parėmė lietuvių nusistatymą, priešingų Zivilverwaltungo politikai.*

Ir vėl formali okupacija

Įvedamas Zivilverwaltungs. - Laikinoji Vyriausybė pas generalinį komisarą. - Laikinosios Vyriausybės veiktimas prieš jos valią sustabdomas.

Tik pora dienų praslinko po mėginimo pučo būdu sulikviduoti Laikinąją Vyriausybę, ir vokiečiai liepos 25 d. paskelbė vokiečių civilinės valdžios įvedimą Pabaltijo kraštuose. Jau liepos 17 d. buvo Hitlerio pasirašytas aktas, kuriuo sudaroma ministerija rytų okupuotoms sritims. Jos ministerių paskirtas Alfred Rosenberg. Ostlando valdytoju - Lohse, reziduojąs Rygoje, Lietuvos gen. komisaru - dr. Adrian von Renteln, Rusijos vokietis, caro

* Kursyvu pažymėtas tekstas mašinarai išbrauktas. „I laisvė“, 1961, Nr. 26 jis paskelbtas be išlygų.

armijos karininkas, revoliucijos metu pabėgęs į Vokietiją, rusiškai kalbąs ne blogiau kaip vokiškai. Toks Lietuvos valdytojas.

Zivilverwaltungo įsteigimo akte nieko aiškaus nesaikoma apie Pabaltijo kraštų nepriklausomybę ir jų siekimus nei praeityje, nei dabartyje. Tik atsišaukime į lietuvius dr. Renteln rado reikalo daryti neigiamų aliuzijų į Lietuvos nepriklausomybės laikus. Pabrėžimas, kad visą valdžią į savo rankas perimęs gen. komisaras, Laikinosios Vyriausybės veikimą padarė praktiškai nebeįmanomą. Ji buvo jau ne tik maltretuojama, grasinama, bet jai veikti jau buvo sudarytos fizinės kliūtys: prievarta atimtos jos susiekimo priemonės; atimtos per kelias valandas patalpos ir perduotos paskirtam miesto komisarui vokiečiui, neleidžiant pasiimti net raštinės reikmenų - ne tik baldų.

Norėdama galutinai matyti tašką ant i, Laikinoji Vyriausybė pirmą kartą kreipėsi į gen. komisarą, prašydama dalykus betarpiškai išsiaiškinti. Numatęs Laikinosios Vyriausybės audiencijos dieną, generalinis komisaras prieš tai iškvietė gen. Raštikį ir pasiūlė jam... būti pirmuoju generaliniu tarėju. Gen. Raštikis kategoriškai atsisakė. Po tokio preliudo rugpjūčio 5 d. Laikinoji Vyriausybė, vadovaujama pirmininkaujančio, prisistatė Rentelnui, kuris ją priėmė iškilmingai su savo padėjėjų svita. Po konvenansinių kalbų Laikinoji Vyriausybė paprašė komisarą paaiškinti, kaip Vokietijos vyriausybė - o betarpiškai Zivilverwaltungas -

numato bendradarbiauti su Laikinaja Vyriausybe ir lietuvių tauta. Be to, įteikė Laikinosios Vyriausybės paruoštą memorandumą su istorine Lietuvos valstybės apžvalga, lietuvių kovomis ir aukomis prieš bolševizmą, lietuvių pastangas ir toliau kovoti dėl savo valstybės nepriklausomybės.* Buvo prašoma memorandumą perduoti Vokietijos centrinei vyriausybei. Generalkomisaras atsakė, kad Lietuvos valstybės klausimas bus sprendžiamas po karo. Pirmiau reikią nugalėti bolševizmą, o paskui būsianti ir nepriklausomybė duota, atsižiūrint į tai, kiek lietuviai bendradarbiaus bendroje kovoje. Laikinosios Vyriausybės darbą jis laiko baigtą**, krašto valdymą perimęs pats generalkomisaras, o eilę Laikinosios Vyriausybės narių jis skiriaš savo padėjėjais - generaliniais tarėjais. Pirmuoju generaliniu tarėju, atsisakius gen. Raštikiui, buvo paskirtas iš šalies gen. P.Kubiliūnas.

Tokiu būdu po šešių savaičių darbo Laikinosios Vyriausybės veikimas buvo nutraukiamas iš šalies. Suvereninių organų veikimo sustabdymą generalinis komisaras norėjo sušvelninti tuo, kad daugumą Laikinosios Vyriausybės narių mėgino pasiskirti - be jokio atsiklausimo - generaliniais tarėjais. Kitaip sakant, norėjo pakeisti jiems vizitines korteles, kaip buvo siūlęs dr. Greffe. Antra vertus, tokiu beatodairiniu ministerių paskyrimu gen. tarėjais buvo norima suduoti

*Žr. šioje kn. p. 34.

** Šiuo pareiškimu, kaip ir oficialiu bemaž diplomatinu priėmimu, A. von Rentelnas vis dėlto pripažino galutinai nušalinamą Lietuvos Laikinają Vyriausybę (V. Landsbergio pastaba).

lietuvių tautai smūgį politiniu atžvilgiu - suverenumo nešiotojai buvo norima paversti komisaro tarnautojais.

Po tokio gen. komisaro pareiškimo Laikinoji Vyriausybė rugpjūčio 5 d. susirinko paskutinio posėdžio. Padariusi šešių savaitių darbo apžvalgą, Laikinoji Vyriausybė konstatavo: **ji atsiradusi ne savo valia, bet buvo sukilėlių pastatyta, ir jai buvo patikėta Lietuvos suverenumą ginti; per tas šešias savaites ji dariusi visa, kas galima kraštui atstatyti; bet nuo pačios pradžios vokiečiai reišė neglžavimą Laikinajai Vyriausybei ir Lietuvos suverenumui, o paskui pradėjo jai statyti tiesiogines kliūtis, kurstyti prieš Laikinąją Vyriausybę tam tikras politines grupes ir avantiūristus, spręsti savivališkai kai kurių Lietuvos valstybės mažumų (konkrečiai žydų) klausimą nesutaikomai su lietuvių tautos tradicijomis ir įsitikinimais; pagaliau Zivilverwaltungo įvedimas ir generalinio komisaro pareiškimas, kad Laikinosios Vyriausybės darbas esąs baigtas, padaro fiziškai nebeįmanomą tolesnį Laikinosios Vyriausybės veikimą; dėl to Laikinoji Vyriausybė konstatuoja, kad jos veikimas yra sustabdomas prieš jos ir prieš lietuvių tautos valią.** Tokiu savo nusistatymo formulavimu Laikinoji Vyriausybė pažymėjo, kad ji nelaiko savęs likviduota nei likvidavusis, sukilimo jai skirto uždavinio nelaiko baigtu, bet dėl force majeure, dėl pašalinių kliūčių ji negali darbo vykdyti ir turi laukti, iki bus fizinio galimumo tas kliūtis pašalinti.*

* Pirmininkavusio Laikinajai Vyriausybei min. J. Ambrazevičiaus (Brazaičio) paskutinę kalbą *ir.* p. 24-33.

Po tokio sprendimo Laikinoji Vyriausybė in corpore ir visuomenės minia, kuri momentaliai patyrė apie Laikinosios Vyriausybės veikimo sustabdymą, susirinko Karo muziejaus sodelyje, padėjo vainiką prie Nežinomo kareivio kapo ir paminklo žuvusiems dėl Lietuvos laisvės. O pirmininkaujęs Laikinajai Vyriausybei, kada gavo raštu gen. komisaro kalbą, pasakytą Laikinosios Vyriausybės nariams, atsakė į ją taip pat raštu. Tame rašte pažymėjo, kad pas jį, generalkomisarą, buvo atsilankę ne generaliniai tarėjai, į kuriuos jis audiencijoje prabilo, bet nepriklausomos Lietuvos ministerial; antra, pranešė Laikinosios Vyriausybės konstatavimą, kad ji savo veikimą laiko sustabdytą prieš savo ir tautos valią; trečia, jis, pirmininkaujęs Laikinajai Vyriausybei kaip ir dauguma jo kolegų, buvo sutikę būti nepriklausomos Lietuvos ministeriais ir organizuoti tautos kovą prieš bolševizmo okupaciją, bet negali sutikti būti tarėjais, atsakingais prieš generalinį komisarą; sutikdami jie netektų pasitikėjimo tautos, kurią kovai gali uždegti tik nepriklausomos valstybės idėja.

Į Laikinosios Vyriausybės pirmininkaujančio raštą gen. komisaras jokio rašto neatsiuntė. Tik žodžiu jis pavedė perduoti pirmininkaujančiam, kad gen. komisaras laiko jo raštą atsisakymu bendradarbiauti su generaliniu komisariatu. Atsakymo raštu jis nenorėjo duoti, vengdamas dokumentų. Kiek vokiečiai panašių dokumentų vengė, galima spėti ir iš to, kad fotografijas, kuriomis buvo užfiksuotas Laikinosios

Vyriausybės vainiko padėjimas prie Nežinomo kareivio kapo, SD sukonfiskavo...

Baigėsi šešių savaičių vieša nelygi kova, kurios pradžioje lietuvių tauta turėjo tiek vilčių.

Lietuvių tauta pradėjo naujos okupacijos vargus ir naują kovos - jau slaptos kovos tarpsnį. Tačiau anie laisvės spinduliai jau duos drąsos, atkaklumo ir organizuotos valios kovoti ir prieš antrą okupaciją. O Laikinosios Vyriausybės žmonės išilies į pagrindinius [pogrindinius?] organus, kurie toliau vadovaus tautos egzistencinei kovai*.

„Pirmasis etapas lietuvių kovoje su rudąja okupacija, arba Laikinosios Lietuvos Vyriausybės savaitės“ - taip pavadintas tekstas mašinarštėje, kuris išliko architekto, buvusio Laikinosios Vyriausybės komunalinio ūkio ministro V. Landsbergio-Žemkalnio archyve. Mašinarštis nepasirašytas, autorystė nežinoma. Ne ištisai (nuo antro skyriaus) skelbtas „Į laisvę“, 1961, Nr. 26, o ištisai-žr. „Atgimimas“, 2006, Nr. 23, 24. Fragmentais juo naudotasi J. Brazaičio darbuose (Raštai, VI t., Čikaga, 1985). Lietuvos istorikų vengiamas.

* Pastarieji du sakiniai „Į laisvę“ publikacijoje praleisti. Taip 1941 m. mintis apie naują kovos tarpsnį jau prieš vokiečių okupaciją virto žodžiais apie trečiąją - grįžusių sovietų - okupaciją po dvidešimties metų. Bet paskutinio sakinio pranešimas, kad Laikinosios Vyriausybės asmenys jungsis į dar pavadinimo neturintį VLIKą, yra ženklas datavimui. Tai ir organizuotos antinacinės rezistencijos pradžia.

Vyriausybės nutarimai

Atšaukti sovietiniai žemės mokesčiai

Š. m. birželio mėn. 26 d. Ministrų Kabinetas nutarė:

1. Buv. Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo 1941 m. gegužės mėn. 14 d. įsaką dėl žemės ūkio mokesčio iš

Lietuvos TSR gyventojų, užsimančių žemės ūkiu, panaikinti.

2. Atstatyti veikti visus šio įsaką 1. str. panaikintus įstatymus.

Panaikinti pasižadėjimai pirkti Sovietų Sąjungos vidaus paskolos laktus

Laikinosios vyriausybės nutarimu Lietuvos piliečių duotieji pasižadėjimai pirkti Sovietų Sąjungos vidaus paskolos obligacijas (laktus) yra anuliuojami ir išlaikymai iš įstaigų bei įmonių tarnautojų ir darbininkų atlyginimų pagal tuos pasižadėjimus toliau nebeturi būti daromi.

Buv. „Zagotzerno“ įmonės perduodamos Lietūkiui

Laikinoji Lietuvos Vyriausybė perduoti Lietuvos Žemės ūkio Kooperatyvų Sąjungai „Lietū-

Vyriausybės nutarimas dėl partizanų

Laikinoji Lietuvos Vyriausybė nutarė išmokėti visiems partizanams algas už visą jų buvimo laiką būriuose iš tų įstaigų ar įmonių, kuriose jie dirbo prieš stodami į partizanų eiles.

Partizanai turi pristatyti savo būrių vadų pažymėjimus, kuriuose nurodoma, kuriame būryje ir kiek laiko partizanas dirbo.

Šiuo tuo visi partizanų daliniai, įmonių apsauga ir paskiri asmenys visus turimus ginklus ir karo medžiagą privalo ligi šiandien, birželio 28 d., 17 val. grąžinti Kauno Karo Komendantūrai perregistruoti. Nuo to pat laiko išduoti ligšioliniai leidimai ginklui laikyti ir vaikščioti nustoja galios. Asmenys, kurie nustatytu laiku ginklų perregistravimui į Komendantūrą negrąžins, bus baudžiami visu įstatymų griežtumu.

PLK. BOBELIS,
Kauno Karo Komendantas

KAUNO MIESTO GYVENTOJAMS

Pastebėta, kad Kauno miesto gyventojai mažai tesirūpina švaros palaikymu. Įsakau visiems namų valdytojams, kiemsargiams ir nenacionalizuotų namų savininkams savo namuose, kiemuose ir gatvėse griežtai prisilaikyti švaros taisyklių. Už nepildymą šio įsakymo bus baudžiami be perspėjimo.

E. p. Kauno miesto Burmistras

Juozas Brazaitis. Lietuvos žydų likimas ir Laikinoji Lietuvos vyriausybė

Įvykius, kurie buvo prieš 33-30 metų, suaktualino iš dalies keli pamfletai bei dokumentų ar tariamų dokumentų rinkiniai:

1 „*Nazi War Criminals Among US*“. By Charles R. Allen, Jr., A Jewish Currents Reprint. New

York, 1963, 16 p.

2. „*He kissed the swastika*“. Mintis Publishing House, Vilnius, 1964, 16 p.

3. „*Nacionalistų talka hitlerininkams*“. Vilnius, 1970, 190 p.

4. „*Documents Accuse*“. Gintaras, Vilnius, 1970, 310 p.

Trečią ir ketvirtą leidinius paruošė tie patys autoriai:

A.Baranauskas. K.Rukšėnas, redagavo E.Rozauskas.

Šie leidiniai davė medžiagos JAV įstaigoms atnaujinti investigacijas, kaip tai paskelbė „New York Times“.

Dokumentų rinkinį vertinant, žiūrима: 1) ar paskelbtieji dokumentai patikimi - tikri; 2) ar nėra praleistų dokumentų ta pačia tema, kurie leistų patikrinti pirmųjų teigimus; 3) ar iš dokumentų daromos išvados sutaria su vaizduojamo laikotarpio bendra padėtimi.

Toliau čia ir bus liečiami tie dokumentai ar tariamieji dokumentai, kurie liečia Lietuvos laikinosios vyriausybės veiklą - 1941 m birželio 23 - rugpjūčio 5 laikotarpį.

Ar dokumentai tikri?

Dėmesio verti dokumentai, pažymėti Documents Accuse nr. 52 ir nr. 40.

1. Pirmuoju dokumentu, nr.52, esą „all the Jews of Lithuania were robbed and driven in ghetto“*, skelbia autoriai 120 p.

Šis dokumentas - **netikras**. Prieš jį kalba šie faktai:

a) Laikinosios vyriausybės priimtieji nutarimai būdavo pasirašomi min[istro] pirmininko pareigas einančio Ambrazevičiaus ir reikalų vedėjo J.Švelniko. Nutarimas nr. 52 išsiskiria iš minėtos tvarkos: čia padėtos (mašinėle, ne pasirašytos!) pavardės Ambrazevičiaus ir vidaus reikalų ministro J.Šlepečio;

b) Šio „nutarimo“ data - 1941 m. rugpjūčio 1 diena. Tuo tarpu [Vokietijos okupacinės valdžios] Zivilverwaltung [dokumentas] paskelbtas 1941 m. liepos 25 d[ienos]. „Documents Accuse“ duoda dokumentą nr. 50 žydų ghetto reikalų, pasirašytą The Gebietskommissar of the City of Kaunas Cramer, SA-Oberführer. Pasirašytas 1941 m. liepos 31d. Taigi anksčiau už dokumentą, priskiriamą Lietuvos vyriausybei.

* „visi Lietuvos žydai buvo plėšiami ir varomi į getą“.

c) Šio Laikinosios vyriausybės „nutarimo“ šaltiniu nurodomas leidinys „Laikinosios Lietuvos vyriausybės įstatymai, nutarimai ir potvarkiai“, Kaunas, 1941, p. 99-100. Pažymėtina, kad tai nėra leidinys Lietuvos laikinosios vyriausybės, o ją likvidavus - pirmojo generalinio tarėjo (prie General- komisariato) įstaigos.

2. Dokumentas nr. 40 komentuojamas kaip „(PG) *adopted a decision to organize a concentration camp-ghetto for Jews*“* (120 p.).

Dėl šio dokumento žymėtini šie faktai:

a) To paties „dokumento“ fotokopija buvo paskelbta ir leidiny „Nazi War Criminals...“ 36 psl. Tame leidiny po fotokopija parašas, kad tai „*meeting of July 30, 1941, when Ambrazevičius signed the decree for the establishment of concentration camps for the Jews' - see arrow*“**. Tačiau pačiame čia skelbiamame „dokumente“ nėra jokio nutarimo apie „*establishment of concentracion camps*“ (koncentracijos stovyklų įkūrimą). Pamfleto leidėjas tik juodais dažais užbraukė kažkokią eilutę, kurios, matyt, jis nenorėjo skelbti.

b) „Documents Accuse“ ta pati fotokopija įdėta nr. 40. Bet ji jau kitokia: ji papildyta nutarimu (2): „*to approve the establishment of a concentration camp for Jews ant to*

* „(LV) priėmė sprendimą įkurti koncentracijos stovyklą-getą žydams.“

** „1941 m. liepos 30 d. posėdis, kai Ambrazevičius pasirašė nutarimą ‚dėl žydų koncentracijos stovyklos įkūrimo‘ - žr. rodyklę“. Tokio nutarimo nėra, tik birželio 30 d. pritarimas Kauno geto steigimui pagal vokiečių reikalavimą. Atkreiptinas dėmesys ir į „stovyklų“ daugiskaitą. (- V. L.)

authorize Mr. Švipa, Deputy Minister of Municipal Economy, in co-operation with Colonel Bobelis, to take care of the above“*.

Pažymėtina: šis nutarimas (2) yra toks ilgas, kad jokių būdu netilptų tarp nutarimo (1) ir parašų (plg. vietą „Nazi War Criminals...“ 36 p.). Tai leidžia daryti išvadą, kad antroji nutarimo dalis fotomontažo keliu įdėta.

c) Nutarimo (2) lietuviška redakcija yra ne to paties stiliaus kaip nutarimo (1). Nutarime (2) iškreipta net asmens pavardė: vietoj „Švipui“ parašyta „**Švipai**“ (lyg reikalų vedėjas nebūtų žinojęs viceministro pavardės!).

Nutarime (1) pavardės rašomos be „p.“ (ono) - rašoma tiesiog: išklauius „pulk. Bobelio pranešimo“. O nutarime (2) jau rašoma: „**p. Švipai**“. „**p. pulk. Bobeliui**“. Angliškame „Documents Accuse“ šis lietuviškos redakcijos nesutarimas [=neatitikimas] jau išlygintas.

d) Kad „Nazi War Criminals...“ nebuvo to nutarimo (2), rodo ir to pamfletto paraše minima „arrow“, kuri rodo ne į vyriausybės nutarimą, bet į... plk. Bobelio pranešimą.

e) Dėmesio verta ir tai, kad lietuviškai išleistoje „Nacionalistų talka...“ tie patys autoriai šio „dokumento“ neskelbė, kaip neskelbė ir kito „dokumento“, kuris buvo ir „Nazi War

* „patvirtinti žydų koncentracijos stovyklos įsteigimą ir įgalinti p. Švipą, municipalinio ūkio ministro pavaduotoją, bendradarbiaujant su pulk. Bobeliu, pasirūpinti anksčiau išvardintais.“ [Aiškesnis abejojamo teksto vertimas būtų: „įgalinti, kad p. Švipa.....bendradarbiaudamas... pasirūpintų...“ - V. L.].

Criminals...“ ir „He kissed the svastika“, esą vysk. Brizgys „has forbidden all clergy to aid Jews in anyway“*. („Nazi...“ 37 p., „He kissed...“ 15 p.).

Lietuviškai leidžiamo leidinio „Nacionalistų talka...“ [rengėjai] gal matė, kad lietuviškai skaitančiam iš karto kris 5 akis šis falsifikatas, bet angliškai skaitantis to nepastebės...

Ar dokumentacija pilna?

Dokumentai gauna teisingos prasmės ir ima teisingiau vaizduoti istoriją, kai jie sugretinami su kitais apie tuos pačius dalykus kalbančiais dokumentais. O „Documents Accuse“ autoriai **vengė tų dokumentų, kurie rodytų, kas buvo daroma žydų padėčiai gerinti ar kurie rodytų, kas buvo tikrasis žydų klausimo sprendėjas.**

1. Jie visiškai nutylėjo **gen. St.Raštikio** liudijimą jo knygoje „Kovose dėl Lietuvos“, II t. 305-307 p. Ten autorius, buvęs Laikinosios vyriausybės krašto apsaugos ministras, liudija, kaip žydų delegacija (buvęs Lietuvos kariuomenės vyriausias rabinas Sniegas ir Lietuvos kariuomenės atsargos leitenantas advokatas Goldbergas - kaip tik dėl to sėdėjęs sovietų kalėjime - abudu autoriui gerai pažįstami) atsilankė pas jį į namus prašydama palengvinti jų padėtį ghetto.

Gen. Raštikis toliau liudija:

* „uždraudė visai dvasininkijai het kokiu būdu padėti žydams“

„Paaiškinau jiems, kad Lietuvos laikinoji vyriausybė žydu, kaip ir daugelio kitų klausimų, reikalu yra visiškai bejėgė ir nieko negali padaryti. Jie ir patys gerai tai žinojo. Pažadėjau delegatams iškelti žydu reikalų palankia jiems prasme vokiečių karinėje vadovybėje, nes su vokiečiu Gestapu aš jokio reikalo neturėjau“ (306 p.).

Gen. Raštikis toliau pasakoja, kaip jis atsilankė pas feldkomendantą Pohl ir *„pradėjau jam sakyti, kad Lietuvos vyriausybė ir visuomenė labai susirūpinusios vokiečių akcija prieš žydus. Gen. Pohl pareiškė, kad jis nieko negali padaryti šiuo reikalu, bet pasiūlė man kalbėtis su generolu von Rocques. Aš paprašiau, kad ir von Pohl sutiktų su manim nuvykti pas anų generolų. Sutiko, ir tuoj abudu nuvažiavome į buvusio Lietuvos kariuomenės štabo rūmus, kur dabar buvo įsikūręs gen. von Racques štabas... Von Rocques priėmė mus... Pasikalbėjime dalyvavo gen. ltn. von Rocques, gen. mjr. von Pohl, generolo Rocques štabo viršininkas generalinio štabo pulkininkas leitenantas Kriegsheim, generolo adjutantas ir aš. Adjutantas visą mūsų pasikalbėjimą stenografavo. Aš pradėjau pasakoti lietuvių visuomenės ir vyriausybės nepasitenkinimą ir susirūpinimą vokiečių pradėtu Lietuvos žydu persekiojimu ir naikinimu.*

„Jūs (lietuviai) dar nesate prie to pripratę, bet turėsite priprasti“, įsiterpė šeimininkas į mano pranešimą.

*„Ne, pone generole, mes prie to nepriprasime“, atsakiau.
„Bet juk tai daro ne vokiečiu kariuomenė, bet Gestapo“.*

„Taip, pone generole, bet mūsų vyriausybė ir aš pats manome, kad dabar, karo metu, ir ypač pas mus Lietuvoje, kuri dabar yra artimiausiame karo veiksmų užnugary, karinė valdžia turi ne tik didžiausią, bet ir aukščiausią galią... Todėl aš atvykau pas tamstą pareikšti mūsų didžiausio nepasitenkinimo ir susirūpinimo šiuo reikalu ir prašyti sustabdyti dabar Kaune ir provincijoje tebevykstančių akciją prieš žydus“.

Mačiau, kad mano pareiškimas nepatiko generolui, bet jis greit susivaldė ir pradėjo teisintis, kad tai esanti Gestapo darbo sritis... Generolas von Pohl pritarė mano minčiai, kad ši Gestapo akcija jaudinanti vietinius lietuvius gyventojus. Po ilgesnio pasikalbėjimo šeimininkas pareiškė, kad apie lietuvių nuotaikas ir mano pareiškimą jis painformuosias aukštesnes instancijas. Tuo pasikalbėjimas ir buvo baigtas... bet atsisveikindamas gen. von Rocques visai netikėtai užpylė man šalto vandens ant mano galvos. Atsisveikindamas ir paduodamas man ranką jis pareiškė:

„Pone generole, nesijaudinkite ir nesirūpinkite, visa ši akcija greit baigsis“.

Vadinasi, vyriausias karinės vadovybės atstovas Lietuvoje kalbėjo ne apie akcijos sustabdymą, bet apie baigimą...

Ministrui pirmininkui negalėjau pranešti nieko džiuginančio, nes iš generolo von Rocques lūpų išsprūdęs sakiny, kad Gestapo akcija prieš žydus turėsianti greit baigtis, nieko gero nesakė, kadangi galima buvo suprasti, jog numatytas skaičius žydų greit būsias sunaikintas...

Po kelių dienų vėl atsilankusiam pas mane rabinui Sniegui galėjau tiek pasakyti, kad mėginau vokiečių kariuomenės vadovybėje tuo reikalu ką laimėti, tačiau iš to, kas man pavyko patirti, jokių optimistiškų išvadų negalima daryti“ (307 p.).

2. Tas pats nepasitenkinimas dėl žydų klausimo, apie kurį kalbėjo gen. Raštikis, vokiečių karinei vadovybei buvo įsakmiai pareikštas ir Laikinosios vyriausybės pirmininkaujančio kalboje vyriausybės posėdyje 1941 rugpjūčio 5 d. Jo kalbą pakartojo ir „Documents Accuse“ (nr. 24). Joje konstatuota visa eilė trukdymų iš vokiečių pusės Laikinosios vyriausybės veiklai. Joje pasakyta ir žydų klausimu: **„Having no means, the Government could not positively influence any outrages, e. g. the executions of Jews in Kaunas and in the Provinces“***.

3. Nutylėjo „Documents Accuse“ ir kitų leidinių autorių liudijimus. Pvz. „The Case Against Adolf Eichmann“, Edited and with Commentary by Henry A. Zeiger. Publisher by The New America Library; „Their Brothers Keepers“, by Dr. Philip Friedman (Columbijos un-to žydų istorijos lektorius), New York, 1957**.

* „Vyriausybė neturi galimybių kaip nors sustabdyti smurtą ir patyčias, pavyzdžiui, žydų persekiojimus Kaune bei provincijoje.“ [Tiksliau būtų: „Neturėdama jokių priemonių...“].

** „Byla prieš Adolfą Eichmanną“. Redagavo ir komentarus parašė Henry A. Zeiger, išleido The New America Library; „Jų broliai prižiūrėtojai“. Dr. Philip Friedman, New York, 1957.

a) Abudu autoriai liudija vokiečių norą sukurstyti Lietuvoje vietos gyventojus prieš žydus ir vokiečių nusiskundimą, kad tai nesiseka.

Zeigeris cituoja žodžius generolo Stahleckerio raporto, rašyto 1945 spalio 15 Himmleriui:

„Considering that the population of the Baltic countries has suffered very heavily under the government of Bolshevism and Jewry while they were incorporated in the USSR, it was to be expected that after the liberation from that foreign government, they (i.e. the population themselves) would render harmless most of the enemies left behind after the retreat of the Red Army. It was the duty of the security police to set in motion these self-cleansing movements and to direct them into the correct channels in order to accomplish the purpose of the cleansing operation as quickly as possible. It was no less important in view of the future to establish the unshakable and provable fact that the liberated population themselves took the most severe measure against the Bolshevist and Jewish enemy quite on their own so that the direction by German authorities could not be found out.“ * (Zeiger, 66 p.).

* „Atsižvelgiant į tai, kad Baltijos valstybės smarkiai nukentėjo nuo bolševikų vyriausybės ir žydų, kol jos buvo inkorporuotos į SSSR, buvo tikėtasi, kad [po išlaisvinimo iš svetimos valdžios] jos (t.y. patys gyventojai) atsilygins priešams, likusiems [=daugumai priešų likusių] po Raudonosios armijos atitraukimo. Saugumo policijos [Gestapo arba SD] pareiga buvo sukurstyti [=išjudinti] šiuos apšvalymo judėjimus ir nukreipti juos teisinga linkme tam, kad kuo greičiau būtų pasiektas šio apšvalymo tikslas. Žvelgiant į ateitį buvo nemažiau svarbu pateikti lengvai įrodomą ir nepajudinamą faktą, kad išsilaisvinę gyventojai patys ėmėsi pačių griežčiausių priemonių prieš bolševikus ir žydus [=bolševikų ir žydų priešą], ir kad vokiečių valdžios nurodymai liktų tarsi nuošalyje.“

Cituoja toliau tą patį raportą:

„To our surprise it was not easy at first to set in motion an extensive pogrom against Jews.“ (ib.)*

Friedmanas cituoja to paties „SS Brigadeführer Franz Stahlecker, Commander of Einsatzgruppe A, operating in Baltic countries“, kitus žodžius:

*„On the basis of our instructions, the Security Police has initiated the solution of the Jewish question with all possible dispatch. However, we deemed it advisable that the Security Police should not pur in an immediate appearance, as the extraordinarily harsh measures pursued might have a negative reaction, even in German circles. It is our purpose to show the world that the native population itself under took to suppress the Jews.“**.*

Friedman nuo savęs prideda:

„However, Stahlecker, who proceeded to recruit his mercenaries from fascist partisan units, jobles police, and the underworld, discovered to his surprise and chagrin that Lithuanians, as a rule, shied away from the opportunity offered them by the Thousand-Year Reich. „It was not a simple

* „Mūsų nuostabai, nebuvo paprasta [=lengva] sukelti plačius pogromus prieš žydus.“

** „Mūsų instrukcijų pagrindu, saugumo policija kiek įmanoma greičiau ėmėsi spręsti žydų klausimą. Tačiau mes manėme, jog reikėtų [patarti], kad saugumo policija iš karto [nepasirodytų ir] nesiimtų ypatingai griežtai persekioti, kas galėtų sukelti neigiamą reakciją net ir tarp vokiečių. Mūsų tikslas buvo parodyti [pasauliui], kad pati tauta ėmėsi persekioti žydus.“

matter“, *Stahlecker complained*, „to organize an effective action against the Jews.“ * (136 p.)

„Documents Accuse“ taip pat cituoja tą Stahleckerio raportą (nr. 73), tačiau nutyli vietas, kurias buvo iškėlę žydai rašytojai, būtent, Stahleckerio nusiskundimus, kad lietuviai nesiduoda sukurstomi taip lengvai prieš žydus.

b) Abu minėti autoriai pastebėjo, kad žydų pogromai turėjo būti suorganizuoti ir įvykdyti pirmom karo dienom, kol krašte yra suirutė.

Abu taip pat mini, kad pirmasis, kuris Kaune pasidavė Stahleckerio sukurstomas, buvo žurnalistas Klimaitis su partizanų būriu. Friedmanas teigia jį turėjus 300 partizanų. Jiems priskiriama progromų pradžia - birželio 25-26.

c) Zeigeris liudija, kad ghetto steigimo Kaune idėja ir reikalavimas priklauso vokiečiams:

„Kaune po pirmos [Klimaičio?] operacijos žydų komitetas buvo iškvietas ir painformuotas, kad vokiečių valdžia nemato jokio pagrindo kištis į kivičius tarp lietuvių ir žydų. Vienintelė tad normaliai padėčiai sudaryti išeitis - sudaryti žydų ghetto. Į žydų komiteto atsikalbėjimus buvo pareikšta, kad nėra kitos galimybės tolesniems pogromams išvengti. Į

* „Tačiau Stahleckeris, kuris vykdė samdinių verbavimą iš fašistų partizanų junginių, bedarbių policininkų ir nusikaltėlių pasaulio, su nuostaba ir nusivylimu atrado, kad lietuviai, kaip taisyklė, atsisakydavo galimybės, kurią jiems pasiūlydavo tūkstantmetis Reichas.“ „Tai nebuvo paprastas dalykas, - skundėsi Stahleckeris, - suorganizuoti efektyvius veiksmus, nukreiptus prieš žydus.“

tai žydai iš karto pasisakė pasiryžę esą viską padaryti, kad iškeltų savo rasės brolius į Vilijampolę.“ (ib).

Kauno komendantas plk. J. Bobelis buvo pranešęs Lai-kinajai vyriausybei apie gautą iš Stahleckerio reikalavimą - iškraustyti žydus iš Kauno per 5-6 valandas. Šis Stahleckerio dvigubas žaidimas paaiškėjo, kai po vizito pas Stahleckerį žydų atstovai atsilankė pas komendantą ir perdavė Stahleckerio pareiškimus (žr. E. Sūduvis, „Vienų vieni“, 136 p.).

d) Komendantas Bobelis liudijo, kad jam pasisėkė įtikinti vokiečius, jog per tokį trumpą laiką techniškai negalima iškeldinti; kad jis turįs atsiklausti ir savo vyriausybės. Bobeliui pasisėkė laimėti laiko žydų klausimui apie mėnesį.

e) Neteisinga skirti Klimaičio grupę prie LAF, kuris organizavo sukilimą. Klimaitis tik ką buvo išėjęs iš bolševikų kalėjimo. Jis ir suorganizavo apie save daugelį tokių pat pirmomis karo dienomis.

Žinomi taip pat faktai, kad partizanų būrius organizavo Lietuvoje pasilikę bolševikų agentai, ir jie plėšė žydus. Pvz., Pakruojyje žydai išžudyti vietinio advokato Poželos iniciatyva. Tuo „nuopelnu“ remdamasis, Požėla tuojau tapo Šiaulių apygardos komisaro Gewecke pirmuoju patarėju. Tik kai lietuviai surinko dokumentus ir jais įrodė, kad jis buvęs slaptas NKVD agentas ir įdavinėjęs žmones sovietų saugumui, vokiečiai savo patarėją likvidavo (žr. V. Rastenis, Dirva, 1964.VI.5).

Tokioj padėty visai suprantamas „Documents Accuse“ cituojamas komendanto Bobelio birželio 28 įsakymas (nr. 19) subordinuotis visom ginkluotom grupėm „Military Forces Staff“. O patį Klimaitį buvo pavesta iškviesti į Lai-kinosios vyriausybės būstinę, kur gen. Pundzevičius bei gen. M.Rėklaitis ar jų pavaduotojai įtikintų jį atsisakyti savo akcijos prieš žydus. (Tame pasikalbėjime Klimaitis verkęs ir aiškinęs, kad Stahleckeris grasinęs jam likvidavimu, jei jis nevykdys Stahleckerio įsakymų. Jam buvo patarta dingti. Netrukus jis tai ir padarė.)

Neatsakingų grupių ar asmenų veikla greitai baigėsi, bet prasidėjo sisteminga pačių vokiečių jau viešai vadovaujama veikla, kurią liudija ir dokumentai.

f) „Doc. Accuse“ nr. 107 cituoja SS Standartenfuhrerio Jagerio slaptą pranešimą, kad **nuo 1941 liepos 2 dienos jis perėmęs žydų reikalus į savo rankas ir vykdęs žydų likvidavimą.**

Sovietų žurnale „Švyturys“ ypatingu būdu išryškintas ir sudramatintas tas Jägerio dokumentas, kuris buvęs pristatytas į Niurnbergo teismą. Su dokumentais buvo pasiūsti į Niurnbergo teismą kaip „ekspertai“ J.Jurginis ir prof. Kruncas. Jurginis minėtame „Švytury“ apie tą dokumentą rašė:

„Mudu su Kruncu, kaip ekspertai pateikėm teismui pluoštą dokumentu, iš kuriu, vienas išgarsėjo Jegerio ataskaitos vardu. Jį beveik ištisai perskaitė teismo pirmininkas,

citavo radijas ir spauda. Jegeris, - SS štandartenführeris, trečiosios baudėjų komandos (Einsatzkommando) vadas, gestapo viršininkas okupuotai Lietuvai. 1941 m. liepos 2 d. iš tariamosios lietuviškų buržuazinių nacionalistų Škirpos-Ambrazevičiaus „vyriausybės“ perėmė žmonių šaudymų Lietuvoje... “ (1963.X. 19).

Šis sovietinės spaudos cituojamas dokumentas rodo, kad žydų likimas priklausė ne nuo Laikinosios vyriausybės, bet nuo gestapo viršininko Jägerio jau nuo liepos 2 dienos. (O prieš jo atvykimą tos pareigos priklausė Stahleckeriui). Pačios sovietinės spaudos cituojami dokumentai aiškiai rodo, kad **„Doc. Accuse“ pastangos atsakomybę už žydų persekiojimą, naikinimą suversti Lietuvos laikinajai vyriausybei yra neteisingos.**

Dokumentų interpretacija

1. Kiekvieno pareiškimo prasmė aiškėja **bendrame įvykių kontekste.** „Doc. Accuse“ tyčia ar netyčia tą kontekstą nurodė, cituodamas Lietuvos laikinosios vyriausybės pirmininkaujančio kalbą vyriausybės paskutiniame posėdyje (nr. 24). Iš tos kalbos matyti, kaip Lietuvoje susidarė dvi nelygios jėgos: lietuviškoji, atstovaujama Lietuvos laikinosios vyriausybės, LAF ir remiama visuomenės; voikiškoji, atstovaujama karinės valdžios ir gestapo, o paskui Zivilverwaltungo. Viena ir kita neturėjo jokių santykių.

Vokiečiai palaikė santykius tik su žemesniu rangu - Kauno lietuvių komendantu ir Kauno miesto burmistru.

Šitokioje situacijoje santykiai galėjo būti įtempti ar atleisti atskirais pareiškimais viešumoje, lyg ritualinėm formulėm. Kiekvienas amžius turi savo „ritualines formules“, kurios yra be turinio, bet antrai pusei gali skambėti maloniai. Pvz., šiuo metu tokia ritualinė formulė yra „taikos generacijos krūmas“ - apie ją kalbama, nors faktiškai ginkluojami arabai, ginkluojami žydai, ginkluojama Lotynų Amerika, ginkluojama Indija. Šiuo metu populiaru Saugumo Tarybos 1973 m. spalio 22 dienos sutartis - gražinti tarp Izraelio ir Arabų 1967 metų status. Sutartis abidvi puses laikinai nuramino, bet faktiškai ji nevykdoma.

Ano karo pradžios metu ritualinė formulė buvo „naujosios Europos kūrimas“, tokios pat formulės reikšmės turėjo „Doc. Accuse“ (89 p.) minimas arkiv. Skvirecko, buv. prezidento Griniaus, buv. min. pirmininko Tumėno ir kitų telegramos siuntimas Hitleriui; tokia pat formulė buvo vysk. Brizgio radijo kalba, kuria „kvietė stoti į vermachto statybos batalionus“ („Doc. Ac.“ nr. 60). Vis tai buvo ritualinės formulės, siekiančios apraminti antrąją pusę, kurioje buvo fizinė jėga. Tai buvo tokios pat prasmės formulės, kaip 1940 metais visuomenės atstovų ėjimas pas „liaudies vyriausybės pirmininką“ J.Paleckį lojalumo pareikšti. Tokios pat prasmės turėjo ir 1941 metų Kauno lietuvių komendanto bei burmistro priėmimas [vokiečių] įsakymo

steigti ghetto, bet atsikalbėjimas, kad techniškai taip greit tai neįmanoma padaryti, kad jiems reikia atsiklausti ir savo vyriausybės.

2. Ar ši taktika Lietuvos žydų reikalui pakenkė ar padėjo?

a) Faktas: Stahleckeris buvo įsakęs komendantui Kauno žydus iškelti į Vilijampolę per 5-6 valandas. Komendantas Bobelis atsikalbėjo, kad techniškai taip greit neįmanoma. Jis informavo Lietuvos laikinąją vyriausybę. Jis pateikė savo projektus. "Vyriausybė tuos projektus svarstė ir atidėliojo, ir jie liko nepriimti. Bet laimėta laiko.

b) Faktas: Burmistras Palčiauskas ir komendantas Bobelis 1941 m. liepos 10 išleido įsakymą žydams keltis į Vilijampolę; terminą davė nuo liepos 15 iki rugpjūčio 15. Vadinasi, laimėta laiko ne 5-6 valandos, bet pusantro mėnesio.

c) Faktas: Kada gestapas surengė liepos 23-24 perversmą prieš Lietuvos laikinąją vyriausybę ir bataliono vadu vietoj plk. Bobelio pastatydino gestapui priimtina kapitoną Kviecinską, pastarojo jau rytojaus dieną (liepos 25) sušauktas susirinkimas, minimas „Doc. Acc“ nr. 47, jau sugriežtino reikalavimus žydams - nustatė griežtesnius, nei jie buvo paskelbti burmistro Palčiausko ir komendanto Bobelio.

Šie faktai rodo, kad Lietuvos laikinosios vyriausybės linijai ištikimi savivaldybės ir komendantūros žmonės sugebėjo laimėti žydų naudai daugiau laiko, sugebėjo pa-

dėtį padaryti lengvesnę tiek, kad kai kurie žydai galėjo ir pabėgti.

d) Faktas: Kada „the Gebietskommissar Cramer“ 1941 liepos 31 išleido žydų reikalų dar griežtesnį įsakymą (nr. 50), komendantas Bobelis mėgino gauti vyriausybės pritarimą švelnesniam Jewish Statute (Žydų statutas, nr. 52), kuris būtų nurodymas lietuviams, dirbantiems prie ghetto. (Tas komendanto Bobelio projektas „Doc. Acc“, kaip minėta, klaidingai paskelbtas kaip tariamai Lietuvos laikinosios vyriausybės priimtas statutas.)

e) Faktas: Vilniaus žydų liudijimas. Vilnius buvo kitoje karinėje apygardoje, ir Vilniaus lietuvių administracijai nebuvo leidžiama palaikyti ryšių su Kaune esančia Lietuvos laikinąja vyriausybe. Ten ir žydų reikalas buvo pradžioje kitaip tvarkomas. Kaip liudija Isaac Kowalski, kurio atsiminimus skelbė New Yorko laikraštis „Jewish Press“, žydai buvo gaudomi ir varomi tariamai į darbus. Bet iš tų „darbų“ jie negriždavo. Tada ir Vilniaus žydai panoro patys gyventi drauge, gyventi ghetto. Kowalski rašo:

„In such circumstances, the Jews had no other choice but to wish to be brought to the ghetto. Ten thousand of our brothers and sisters disappeared without a trace during the month of terror. Everybody expected the same fate.

Of course, it stands to reason, that such a ceaseless pogrom caused the Jews long for the day when they would be driven into the ghetto. They sincerely believed it was the

only solution. Perhaps there would be work to do; the people would live together and such atrocities would not take place.

The long anticipated moment came at dawn, September 6, 1941. The Jews were awakened early in the morning by long whistles and yells from those who come to force us into the ghetto.

At first, no one knew exactly what was going on. Soon it became clear that the time had come to go. That day traffic was stopped for non-Jews.

All the military and police forces of the Germans and Lithuanians were mobilized. Germans and

Lithuanians were stationed in every courtyard and commanded the Jews to evacuate their homes in

15 minutes.

It was self-evident that 15 minutes were not sufficient for the aged and the children to get ready. It was impossible to get dressed and take along the bare necessities.

This was in great contrast to the city in Kovno. There the Jewish population was given a couple of days to move into the ghetto, with a chance to transfer their household goods in wagons and carts. In Vilna they only allowed us 15 minutes to get dressed and get packed. Each person could take only that which he could carry. Being awakened from a deep sleep and rudely driven into the ghetto did not make for organized (?) thinking. The Jews had to get dressed, and grab haphazardly in the little time allowed them. As a

result, homes were left in panic, and when they reached the ghetto they lacked basic necessities.“* (Isaac Kowalski, „A Secret Press In Nazi Europe. The Story of a Jewish United Partisan Organization“. Jewish Press, January 23, 1970.)**

Šie Kowalskio liudijimai rodo:

1) Kad Kaune, nors Lietuvos laikinoji vyriausybė neturėjo jokios tiesioginės įtakos žydų likimui, nei jų ghetto, nei jų naikinimui, Laikinosios vyriausybės paskirtieji žmonės

* „Tokiomis aplinkybėmis žydai neturėjo kito pasirinkimo kaip tik pageidauti, kad juos nugabentų į getą. Per vieną teroro mėnesį dešimt tūkstančių mūsų brolių ir seserų dingo be pėdsako. Ir kiekvienas laukė tokio paties likimo.

Žinoma, kad to priežastimi buvo tokie nepertraukiami pogromai, kurie vertė laukti žydus tos dienos, kai jie bus nuvaryti į getą. Jie nuoširdžiai tikėjo, kad tai yra vienintelė išeitis. Galbūt ten būtų darbo, žmonės gyventų kartu ir ten nevyktų tokie žvėriškumai.

Ilgai lauktas momentas atėjo 1941 metų rugsėjo 6 dienos rytą. Žydai pradėdavo nuo ilgų švilpimų ir šūksmų [tų], kurie atėjo išvaryti mus į getą.

Iš pradžių niekas konkrečiai nesuprato, kas vyksta. Tačiau greitai tapo aišku, kad atėjo laikas palikti namus. Tos dienos transportas ne žydams buvo sustabdytas.

Buvo mobilizuotos visos Vokietijos ir Lietuvos [=vokiečių ir lietuvių] karo bei policijos pajėgos. Vokiečiai ir lietuviai stovėjo kiekviename kieme ir įsakinėjo, kad žydai per 15 minučių išsikraustyti iš savo namų.

Savaime [buvo] aišku, kad penkiolikos minučių yra per mažai susiruošti senyvam žmogui ar vaikui. Buvo neįmanoma suspėti apsirengti ir pasiimti bent pačių reikalingiausių daiktų.

Tai buvo didžiulis kontrastas Kauno miestui. Ten žydams buvo duota keletas dienų persikraustyti į getą, o taip pat jie galėjo persivežti savo daiktus vežimais ar vagonėliais. Vilniuje jie davė mums tik 15 minučių apsirengti ir susipakuoti. Kiekvienas žmogus galėjo pasiimti tik tiek, kiek panesė.

Pažadinti iš gilaus miego ir šurkščiai varomi į getą, jie negalėjo nieko galvoti ir organizuoti. Per tą trumpą jiems skirtą laiką žydai turėjo apsirengti ir spėti pasigriebti atsitiktinių daiktų. Dėl to namai buvo palikti su panika, o kai jie pasiekė getą, jiems trūko pačių būtiniausių daiktų.”

** I.Kowalski. Slaptoji spauda nacių Europoje. Žydų jungtinės partizanų organizacijos istorija, Jewish Press, 1970 [sausio 23],

(komendantas ir burmistras) laikėsi vyriausybės linijos ir savo taktika laimėjo žydų naudai laiko ir švelnesnę padėtį iki to laiko, kai vokiečių administracija juos nušalino ir pastatė sau patikimus žmones;

2) Kad Vilniaus žydai buvo suvaryti į ghetto lygiai tokiu pat būdu, kaip darė bolševikai 1940 ir 1941 metais, apsupdami gyventojų namus anksti rytą ir per trumpą laiką įsakydami pasiruošti ir išveždami į vagonus, kuriais juos transportavo į Sibirą ar kalėjimus. Su Vilniaus žydais taip buvo padaryta, kai jau Kaune Lietuvos laikinoji vyriausybė buvo lividuota.

Išvados

Dokumentų ir faktų visuma dėl žydų likimo Kaune ir Lietuvos vyriausybės rolės duoda tokias išvadas:

1. Lietuvos žydų likimą iš karto paėmė į savo rankas gestapas, pirmiausia organizuodamas pogromus (žr. Zeiger 66 p., Friedman 136 p., „Doc. Accuse“ nr. 73).

2. Kauno žydų delegacijai ghetto pasiūlė gestapas, ir delegacija turėjo su tuo sutikti (žr. Zeiger ib.).

3. Pirmieji žydų pogromai Kaune buvo suorganizuoti Stahleckerio iniciatyva, panaudojant Klimaičio grupę, kuri su Lietuvos Laikinąja vyriausybe nieko bendro neturėjo.

4. Kauno komendantui Bobeliui ir burmistrai Palčiauskui pasisėkė išmanevruoti ir laimėti žydų naudai laiko

ir geresnes kėlimosi į ghetto sąlygas (žr. Kowalski liudijimą apie Vilnių).

5. Laikinosios vyriausybės pastangos paveikti vokiečių karinę vyriausybę per gen. von Rocques žydų naudai nedavė teigiamų vaisių (žr. gen. Raštikio liudijimą).

6. Laikinoji vyriausybė nepadarė faktiškai jokių veiksmų, kurie žydų padėtį būtų pasunkinę, tik parėmė komendanto ir burmistro laikyseną humaniškesnėje plocmėje, negu po jų nušalinimo nacių parinkti jiems patinkami žmonės.

7. „Documents Accuse“ autoriai betgi „karo kaltininkais“ akcentuoja [vadina „karo nusikaltėliais“] labiausiai Lietuvos laikinąją vyriausybę, nors:

a) Lietuvos Laikinoji vyriausybė buvo paskelbta prieš nacių valią ir nacių niekad nepripažįstama;

b) Laikinoji vyriausybė nepakluso nacių reikalavimui išsiskirstyti ar pasivadinti patariamąja (vokiečių) taryba;

c) Prieš Lietuvos Laikinąją vyriausybę gestapas suorganizavo 1941 m. liepos 23-24 perversmą;

d) Lietuvos Laikinosios vyriausybės narių dauguma atsisakė priimti generalkomisaro siūlomas generalinių tarėjų pareigas, ir generalkomisaras von Renteln tai įvertino kaip atsisakymą bendradarbiauti;

e) Lietuvos Laikinoji vyriausybė atsiribojo nuo vokiečių politikos žydų atžvilgiu (žr. min. pirmininko pareigas einančio kalbą 1941 m. rugpjūčio 5 d.).

f) Lietuvos Laikinoji vyriausybė buvo priversta veiklą nutraukti 1941 m. rugpjūčio 5 d. prieš savo ir tautos valią, ir veiklą sustabdžius dauguma vyriausybės narių nuėjo į pogrindžio veiklą. Ir dėl jų bei kitų asmenų organizuotos pogrindžio spaudos sudarytos visuomenės opinijos Lietuva buvo vienintelis nacių okupuotas kraštas, kuriame naciams nepasisekė suorganizuoti lietuvių SS legiono;

g) dėl nacių represijų už pasipriešinimą nacių politikai Lietuvoje tarp išvežtųjų į kalėjimus bei koncentracijos lagerius buvo ir keturi Lietuvos Laikinosios vyriausybės nariai. Laikyti tad Lietuvos Laikinąją vyriausybę „karo nusikaltėliais“, kaip tai daro sovietų skelbiami leidiniai, tegalėtų tik nacių propagandistai.

8. Kodėl sovietų paruošti leidiniai taip labiausiai inkriminuoja Lietuvos Laikinąją vyriausybę? Dėl to, kad:

a) Lietuvos Laikinoji vyriausybė reiškė lietuvių tautos valią būti nepriklausoma: reiškė pasipriešinimą svetimai okupacijai; ta valia išliko ir ligi dabartinių laikų Lietuvoje, pasireikšdama pasipriešinimu sovietinei okupacijai bei jos vartojamam žmogaus pagrindinių teisių paneigimui;

b) Kai pasaulio viešoji opinija kaltina sovietus žydų persekiojimu, sovietų interesas nukreipti dėmesį nuo savęs į Lietuvos Laikinąją vyriausybę ir skelbti ją kaip žydų persekiotoją, nors ir Lietuvos žydai nukentėjo nuo sovietinio režimo: (1) ne vienas žydas nekomunistas buvo sovietų iš Lietuvos deportuotas; (2) tas pats adv. Goldbergas, kuris

buvo atsilankęs pas Lietuvos Laikinosios vyriausybės narį gen. Raštikį kaip Lietuvos atsargos karininkas, sovietų buvo laikomas kalėjime; (3) kai sovietinės okupacijos atstovai pastatė prie Vilniaus paminklą nacių sunaikintiems žydams, žydai ir čia buvo nuskriausti: paminklo įrašė nutylėjo žydų vardą, o teįrašė „sovietinius piliečius“.

Tokia dabartinė sovietų politika vertė leidinių redaktorius dokumentus klastoti, dokumentus nutylėti, iš dokumentų daryti išvadas, kurios yra priešingos to laikotarpio faktams ir kitiems dokumentams.

Tat įprastinė sovietinė sistema, ir jos yra priversti laikytis autoriai, nors jiems ir kiti faktai būtų žinomi ir iš kitų faktų logiškos išvados būtų kitokios.

Bet kaip tik šis momentas sovietinėms išvadoms ir sovietinei akcijai pats tinkamiausias, jų manymu, metas: juk dabar veikia „detente“ [santykių atlydis].

„Į Laisvę“, 1978, nr. 73(110).

Nekaltas

*Teisės komitetas
JAV atstovų rūmai
Vašingtonas*

*1975 m. sausio 13 d.
P. Stanley A. Gečiui
Amerikos lietuvių bendruomenės JAV
Vykdančiajam viceprezidentui*

Gerb, pone Gečy,

Siunčiu Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos laiško kopiją, kuriame konstatuojama, jog Juozas Brazaitis ir Jonas Šlepetys yra išbraukti iš įtariamųjų nacių karo nusikaltėlių, gyvenančių JAV, aktyvaus sąrašo ir kad tyrimai jų atžvilgiu yra nutraukti.

Šie veiksmai grindžiami Imigracijos ir natūralizacijos tarnybos nutarimu, kad nėra jų antižydiškos ar pronacis-tinės veiklos įrodymų.

Tikiu, kad šis dokumentas padės sumažinti tas įtampas ir nusivylimus, kuriuos tie du vyrai ir jų draugai turėjo patirti dėl jiems iškeltų kaltinimų.

Su geriausiaisiais linkėjimais,
Joshua Eilberg

Žr. „Lietuvos žinios“, 2012 05 21

PRIEDAI

Trys V. Landsbergio tekstai

Birželio gaisai

1941 m. birželis ir jo 70-mečio sukaktys švysčioja Lietuvos padangėje kaip tolimi kovų, dramų, tragedijų gaisai. Atmintis ir skausmas ir neatsakyti, o dar aitrinami klausimai. Čia pamėginsiu kai ką sudėstyti nors tvarkingiau.

Birželio 22 d. prieš 70 metų susigrūmė du Lietuvos agresoriai, jau 1939-1940 m. draskę jos kūną, gabalais pardavinėję dar gyvą šalį. Vakarinę dalį jau buvo pasiėmęs Hitleris, likusią laikinai palikęs karo sąjungininkui Stalinui. Atitinkamai Hitleriui paprašius, Stalinas 1941 m. gegužę laikinai atidėjo visišką Suomijos užėmimą. Dabar, birželio 22 d., Hitlerio Wehrmachtas peržengė Vokietijos laikinai pripažintą naująją SSRS sieną ir pradėjo reokupuoti (iš kito okupanto) likusią po Klaipėdos Lietuvos dalį iki pat sovietų Baltarusijos. Žinoma, ėjo ir tolyn, į tikrąją SSRS teritoriją. Iš čia ir pirmas konceptualus bei tarptautinės teisės klausimas. Kas yra Lietuvos žemė su žmonėmis, jos piliečiais, 1941 m. birželio pabaigoje? Galimos dvi koncepcijos.

Arba **Vokietijos okupuota Lietuvos Respublika** - turėtume taip vertinti. Tai tęstinio suverenumo požiūris.

Arba Vokietijos okupuota „LTSR“ - SSRS dalis.

Toks būtų sovietinis požiūris, kurį SSRS aršiai stengėsi primesti visiems pasaulyje ir ilgiems laikams. Ši žemė ir žmonės - mūsų nuosavybė! Tačiau demokratinės valstybės nepripažino Lietuvos inkorporacijos į SSRS teisėtu veiksmu bei statusu, todėl nė 1941 —1944-ųjų Vokietijos okupacijos laikotarpiu Lietuva negali būti laikoma jos užimta sovietine „respublika“*. Tik patys to nedarykime jokių pavidalu, čia mano pastaba istorikams. „LTSR“ ir „Ostlandas“ - to paties velnio verti užkariautojų dariniai.

Ir štai Lietuva sukyla jau birželio 22-osios vakarą, o lemtingai - 23-iają. Lietuva - taip galime sakyti, nes sukilimas buvo plačiai remiamas; Kaunas ir Vilnius išsilaisvino iš SSRS karinių represinių gniaužtų patys, dar prieš ateinant Vokietijos kariuomenei. Molotovas prakeikė būtent Lietuvą. Sukilėliai sudėjo daug gyvybės aukų, tik apskaičiavimai skiriasi, o sovietų okupantų aukų berods niekas ir neskaičiavo. Patys išsprogdino savo kariuomenę, einančią per Aleksoto tiltą. (Europos Parlamentas ragina nūnai gerbti visas karo aukas). Seka politinis veiksmas.

Birželio 23-iają sukilėlių paskelbtoji Laikinoji Vyriausybė ir jų štabo per radiją deklaruotas nepriklausomybės atkūrimas turėjo reikšti, kad sukilo ne tik žmonės remiantys LAF - Aktyvistų frontą, bet prieš SSRS okupaciją stoja suvereni Lietuvos Respublika. Sukilėliai patys taip neformulavo

* Juolab nė naujojo grobėjo „Rytų žemėmis“.

pasauliui, jie kreipėsi į tautą, bet mums neuždrausta matyti ir vertinti valstybiškai*. Juolab, kad sukilimo politinis tikslas buvo išvesti Lietuvą iš sovietų primetamos svetimos valstybinės erdvės. Vokiečiai ateina į Lietuvą ir per Lietuvą, o Lietuva - ne SSRS, ir tai įrodąs jos sukilimas prieš pavergėją. Vėliau ši samprata bus įtvirtinta kitais tarptautinės teisės būdais bei vertinimais kaip pavergtosios tautos statusas. Tokia pati buvo jau Birželio sukilimo intencija; ji negalėtų būti peikiama kaip ir visuotinai suvokiamoji pavergtųjų teisė sukilti (ši kaip nepaklusnumas okupantui ir sukilimas prieš smurtaujančią okupantą pabrėžta Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. rugsėjo 19 d. Rezoliucijoje). Prieš ką? - prieš okupantą, engėją ir trėmėją, prieš Raudonąjį terorą. Tą juolab išryškino masinis civilių gyventojų - lietuvių, žydų, lenkų - trėmimas amžiams, negrįžtamai į okupuojančios SSRS prievartinio „darbo“ vergiją ir mirtį. Čia dar viena Birželio gairė**.

Yra Sukilimo kaip fakto peikėjų - nereikėję, klaida ir panašiai - bet nė Tomas Venclova turbūt nesmerktų fakto, kad sukilėliai išlaisvino, kur spėjo ir įstengė, enkavedistų/gėbistų suimtus politinius kalinius taip išgelbėdami juos nuo baisaus Rainių ir Pravieniškių kankinių likimo.

* Reikšmingas, nors nekomentuojamas faktas, kad sukilėliai paskelbė vėl veikiančią Lietuvos Konstituciją.

** Ši sovietų teroro kulminacija ir genocidinis nusikaltimas dabar ne visai adekvačiai minimi kaip gedulo diena, Birželio 14-oji, kuri turėtų reikšti ir teisingumo viltį.

Retai kada, nebent šio straipsnio autoriaus, pastebėta ir faktas, kad pirmasis politinis sukilėlių veiksmas, skelbiant valstybingumą ir Laikinąją Vyriausybę, buvo ir **pasipriešinimas naujojo okupanto** valiai; planuojanti invaziją Vokietijos valdžia buvo kategoriškai uždraudusi tai daryti. Todėl Sukilimas, po kelių dienų nusiginklavęs vokiečių realios karinės valdžios (Militärverwaltung) įsakymu, sukilėlių paskelbtos Laikinosios Vyriausybės pusantro mėnesio blokuojama veikla ir kariniai bei smurtiniai to laikotarpio valdžių, kariuomenių bei kitų ginkluotų darinių ar tiesiog nusikaltėlių veiksmai, nekalbant jau apie visą 3-3,5 metų Vokietijos okupaciją ir sisteminių holokaustą, yra trys nesusplaktini dalykai, verti kiekvienas atskirai gerai ištirti. To mūsų istorikai dar nėra padarę.

Šiuosyk, kiek leido straipsnio apimtis, apsiribojau Birželio sukilimo politine valstybine reikšme, nors ji ir būtų likusi veikiau intencijose. Apie kitus du probleminius blokus - kiek vėliau.

*IQ žurnalui, 2011 05 09
Skelbta: IQ, 2011, birželis*

Pasipriešinimas okupacijai

*Kalba tarptautinėje konferencijoje „Valia priešintis:
praeities projekcijos ateities iššūkiams“,
Lietuvos karo akademija, 2011 06 14*

Gerbiamieji,

Mano temos pavadinimas turi du **raktinius žodžius**:

Vienas jų - *pasipriešinimas*.

Kitas atsako į klausimą - *kam?*

Žinoma, ne kažkokiems benamiams bolševikams ar abstrakčiai „tarybų valdžiai“, o **svetimos šalies okupacijai**. Tačiau okupuojama būna ne tik teritorija; dar blogiau, kai okupuojama smegenys, pats žmonių protas. Čia nemažiau reikia rezistencijos. Antai vis dar pasitaiko išgirsti sovietinio žodyno, neva žmonės buvę tremiami į tolimus šalies (kokios?) rajonus.

Jeigu 1941 m. priešintasi tik Rusijos ar sovietų **režimui** bei jų imperinei **valdžiai**, tada netenkam visos istorinės perspektyvos arba turėtume kalbėti ir apie 1918-1920 m. **karo įvykius**, užbaigtus būtent Lietuvos ir Rusijos *Taikos sutartimi*. Jau tas laikotarpis pareikalavo ideologinio moralinio apsisprendimo, priešintis ar ne, - ir apsisprendusiąją **už valstybę** tautos dalį drąsiai galime vadinti jos piliečiais. Takoskyra buvo labai aiški: ar už savo nepriklausomą valstybę, ar už jungimąsi su revoliucine komunistine Rusija ir žengimą kartu į „pasaulinę“ revoliuciją. Stojantys už

savo valstybę ir palaikantys tą siekį atmetė raudonosios ekspansijos ideologiją. O ši kėsinosi į Lenkiją, Vokietiją, Vengriją, nenorėjo paleisti Suomijos. Lietuva tada gynė save dideliame tarptautiniame fronte.

Gimė ir besipriešinančių tautų solidarumo siekis. Jo kulminacija galėjo tapti Bulduri konferencija Latvijoje 1920 m. vasarą. Būtent rugpjūčio 31 d. tame Baltijos kūrorte Suomija, Estija, Latvija, Lietuva, Lenkija ir Ukraina pasirašė sutartį, kuri turėjo būti ratifikuota iki metų pabaigos. Joje šalys pripažino viena kitą de jure, sutarė spręsti teritorines problemas tik taikiais būdais ir pasikviečiant tarpininkauti trečiąją šalį kaip antai arbitražą arba Tautų Sąjungą, garantuoti mažumų teises ir taip toliau. Itin svarbus buvo išsipareigojimas nedelsiant parengti **bendros karinės gynybos** konvenciją. Aišku, kad gintis visiems reikėjo nuo Rusijos bolševikų ekspansinės politikos ir pasikartojančių Raudonosios Armijos invazijų. Įsitvirtinus tokiai sąjungai - kartais vadinamai Rytų Antante - Europos istorija būtų buvusi kitokia. Deja, šią progą pražudė Lenkijos teritorinės pretenzijos ir ypač J. Pilsudskio gobšumas kaimynų žemėms, konkrečiai, atsinaujinęs karas su Lietuva ir spalio 9 dienos invazija į Vilnių. „Rytų Antantės“ nebeliko.

Galų gale padėtis šiek tiek stabilizavosi, išvardintosios valstybės, išskyrus Maskvos užgrobtą Ukrainą, tapo Tautų Sąjungos narėmis.

Iš jų ir iš buvusios Austro-Vengrijos imperijos tautų radosi naujos arba atsikuriančios valstybės (kaip antai Lenkija ir Lietuva), visos kai kada vadinamos Versalio kūdikiais. Austrija su tuo susitaikė, o motina Rusija baisiai kentėjo, net ligi šiol. (V. Putinas apie tai prašneko 2009 m. Vesterplatėj). Todėl apsigynę ir iškovoję laisvę nuo Maskvos turėjo ruoštis tolesnei savignynei. Arba - **pasipriešinimui**. Juk Stalinas prie Lenino karsto net prisiekė: „plėsti Sovietų Sąjungą!“

Pasirengimas ar nepasirengimas sovietų arba Rusijos re-ekspansijai, o jis turėjo būti ir karinis, ir psichologinis moralinis, ir politinis, - labai įvairavo. Lietuvos, turėjusios tiesioginių problemų ir kentėjusios nuo agresyvių Lenkijos ir Vokietijos veiksmų, budrumas sovietų grėsmei apsilpo. Ypač jei prisiminsime nuoseklų Suomijos pasirengimą priešintis. Lietuvoje vyresnieji prisimena jį labai gerai - pavyzdys, kuriuo nepasekėme.

Sovietų ultimatumai Lietuvai pasipylė 1940 m. gegužę-birželį, ir šalies vadovybė blaškėsi kaip muselė voro tinkle. Paskutinis, iš tradicijos vadinamas ultimatumu, buvo tiesiog pranešimas - rytoj 15 val. pradedame jus okupuoti. Kad būtų aiškiau, sovietų dalinys jau anksti ryte peržengė sieną ir žiauriai nužudė Lietuvos pasienio policijos karininką A. Barauską. Ženklas ir pranešimas, kas bus kiekvienam.

Kodėl Lietuva nesipriešino - ne mano tema. Tik manau, kad priežasčių daugiau, negu kito pranešimo dilemoje:

ar valios stoka, ar racionalus skaičiavimas? Galima būtų dar klausti: **ar pakrikimas, ar išdavystė?** Manau, susidėjo viskas kartu.

Tačiau okupacijos faktas ir tuoj prasidėjusios represijos, tautos ir valstybės potencialo naikinimas sukėlė atsakomąją reakciją: pabudimą ir pasipriešinimą. Tarp jo formų galime prisiminti mokytojų suvažiavimo spontaniškai, bet demonstratyviai sugiedotą Lietuvos himną, „rinkimų“ komedijos boikotą. Pradėjo rasti ir ginkluoto pasipriešinimo, sukilimo planai. Prieš ką?

Valstybės (ir kariuomenės) sunaikinimą lydėjo nedelsiama „sovietizacija“ - **panaikinti Lietuvos tapatybę**. Tokia buvo okupuojančios valstybės, SSRS politika. Ūkis, švietimas, administracija - viskas turėjo tapti sovietiška, kaip okupantės viduje. Žinoma, ir pavergtas protas, baimė, šunuodegavimas. Represijos prieš gyventojus vis stiprėjo; nė metams nepraėjus jau buvo suplanuota išvežti, t.y. sunaikinti per 700 tūkstančių žmonių*, ketvirtadalį arba daugiau gyventojų. **Sukilėlių pasipriešinimas** okupacijai ir primestai svetimai valdžiai buvo ir **kova dėl gyvybės** - pasipriešinimas tautos sunaikinimui.

Pasipriešinimo veiksmas buvo ir Laikinosios Vyriausybės atkurta Lietuvos administracija, švietimas, iš dalies ūkis. Ir sukilimo tąsa 1944-1954 m.

* 230 000 „liaudies priešų“ netrukus patikslinant - su šeimomis. Yra mąstytojų ginčijančių, neva sovietų politikoje nebūta planuoto genocido...

Iš trijų didesnių kaimynų, siekusių, kad Lietuvos ir lietuvių apskritai neliktų, du galų gale, per visas 20 amžiaus pamokas, jau susitaikė, kad Lietuva egzistuoja. Galime gražiai bendradarbiauti. Trečiasis dar ne. „Netektis“, matyt, ir vėl laikina, kaip 1920-1940 m. laikotarpiu. Ta Rusijos nuostata juntama, todėl teneužgęsta priešinimosi valia.

Žr. kn. V. Landsbergis. Europos Parlamente, VIII. 2012.

*Atpasakota ir cituota „Alfa.lt“, 2011 06 14, „Delfi.lt“, 2011 06 14, „Savanoris“,
2011 07 28, Nr. 7*

Pelenai grįžta į žemę

Grįžo pelenai žmogaus, kuris lemtinga jo tėvynei akimirką prisiėmė tarnyste valstybingumo idėjai ir nelauktą pačiam vadovo atsakomybe.

Galėjo sau tarti - et, padėtis neaiški, jokių garantijų, kad rytoj pat neužmuš ar vieni ar kiti; nežinia, kokie bus ateities vertinimai ir kaltinimai už sprendimus, kurių gal nepajėgsiu nė įgyvendinti. - Visa tai šiandien suprastume ir atsisakiusio nesmerktume. Kai kurie net pagirtų. Ir pelenai nesukeltų problemų.

Bet jis nebuvo šiuolaikinis pragmatiškas žmogus, kuris pirmiausiai galvotų: o kas man iš to? Ko čia man kištis? Tegu dalykai eina be manęs, o aš, literatūros mokslininkas, tik stebėsiu ir samprotausiu; kada nors ateity memuaruose gal dar teisėjasiu...

Ne. Jis juto pareigą ir prisiėmė atsakomybę kruvinausio Europos virsmo valandą, nepaėjo į pašalį. Tame Juozo Brazaičio apsisprendime nebuvo nei garbėtroškos, nei piktos valios. Turbūt viltis - gal bus Lietuvos padėtis ir statusas kiek nors geresni, negu pats blogiausias. Verta bent pamėginti. Šiandien yra norinčių smerkti. Pirmiausia tie, kurie patys būtų linkę atsargiai stovėti nuošalyje, kaip dabar visi sakome, po medžiu. Tai priešingybė sukilimui, kuris pakvietė ir pedagogą Juozą Ambrazevičių švietimo ministro pareigoms.

Birželio sukilimą lėmė birželio okupacija metais anksčiau. Ją ir sekė 1941 m. sukilimas prieš smurtą bei nežmonišką svetimųjų tironiją, sukilėlių štabo paskelbtoji Nepriklausomybė, dar neatėjus naujam okupantui; paskelbta ir Laikinoji Lietuvos Vyriausybė. Lietuvos! Ne Sovietijos ir ne Vokietijos.

Prisiminkime visą XX amžiaus Lietuvą. Didesnę dalį šalies istorinio laiko ji yra pavergtoji tauta. Viena pavergtųjų Europos tautų. Išsilaisvinanti, kurianti savo valstybę, statanti paminklus Laisvei - ir vėl pavergiamą. Po to vėl statanti paminklus Laisvei ir atkurianti valstybę, nors ne visi aplink to nori. Tačiau Lietuva nebūtinai elgiasi tik taip, kaip didieji nori. Ji tolydžio sukyla prieš neteisybę ir smurtą.

Pavergtųjų teisė sukilti yra verta žmogaus ir piliečio visuotinių teisių deklaracijos. Ji niekur neturėtų būti paneigta, iš principo atmesta ir smerkiama. Nebent tai daro pavergėjai, kadangi toks jų interesas. Sukilėlis prieš svetimą tironą - ypač didelis nusikaltėlis.

Pavergtųjų teisė priešintis dvasia ir ginklu, kad ir 10 metų miškuose su ginklu rankoje - ši rezistencijos teisė ir vėl normaliai neturėtų būti nekenčiama ir trauškinama, nebent tai daro pavergėjai. Jiems nekęsti kitų laisvės - visai natūralus dalykas.

Jie ateina ir smurtu primeta savo tvarką, savo atsineštus tariamus „įstatymus“, ir labiausiai nekenčia žmonių orumo, jų pasipriešinimo valios.

Ši priešprieša gali tęstis amžiais, kai užgniaužtą sukilimą seka kitas sukilimas, ir Lietuvoje tai vyko ir dar nepasibaigę. Kartais sukilime būna pertrauka, ir po kelerių metų jis tęsiasi toliau. Taip Lietuvos Birželio sukilimas vėl eina su naujais vadais nuo 1944 m. vasaros, kai rudąjį Hitlerio tvaną stūmė grįžtantis raudonasis tvanas, Stalino raudonasis fašizmas. J. Brazaitis tuo metu jau veikė antinaciniame pagrindinio fronte.

Dar turėtume gerai suvokti pagrindinį politinį Birželio sukilimo tikslą: paskelbti ir įrodyti, sukilusiam kraštui remiant, kad Lietuva nėra jokia Sovietų socialistinių respublikų sąjunga. Ji jaučiasi savimi, yra savimi ir nori būti savimi. Ji vėl turi savo trumpalaikę valdžią, kuri, viešpataujant Wehrmachtui ir Berlynui, mažai ką gali, bet ji nėra sovietų valdžia.

Sekė sukilėlių ir Vyriausybės žingsniai atmetantys sovietų tvarką: politinių kalinių paleidimas, nedelsiama įstaigų desovietizacija - atkuriant buvusią krašto administracinę sistemą, netrukus ir sovietų atimto piliečių turto denacionalizacija. Statusas: Vokietijos reokupuota Lietuvos valstybė, nors naujasis okupantas jos ir nepripažįsta, valdo pagal savo tvarką.

Ankstesnis okupantas niršo ir žadėjo kerštą. Jo pyktis ir po daugelio metų nebūtinai visai išnyko, taip ir dėl to sukilimo. Pats Lietuvos orumas ir toliau kelia pyktį. Tačiau ne kažkieno pyktis turi būti valdžia virš mūsų. Mes esame

tie, kuo tikime, ką gerbiame, kaip ir mirusiojo rezistento
troškimą ilsėtis tėvynėje.

Tepriglaudžia jo pelenus Lietuvos žemė.

*Kalba perlaidojant Lietuvos Laikinosios Vyriausybės ministro pirmininko
Juozo Brazaičio (Ambrazevičiaus) palaikus. Kaunas. 2012 05 20
„Lietuvos žinios 2012 05 22: ..Alfa.lt“. 2012 05 22; ..Dirva“. 2012 05 29*

ATSTATOMA LAISVA LIETUVA

Susidariusi laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė šiuo skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos Valstybę.

Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos Valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais.

Ziauraus bolševikų teroro išskankinta Lietuvos Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais.

Toliau eina parašai.

Vilnius Kaunas 1941 m. birželio 23.

SUDARYTA gyventi vėl laisva, nepriklausoma. JAU PERIMA LAIKINOJI VYRIAUSYBĖ IR JAU SAVO RANKAS. IR ISTAIGAS I

Grubuonys bėgdami plešia turta, naikina imo- nes, šaudo gyventojus.

TAUTIEČIAI, saugokite visuomenės ir privatų turta.

DARBININKAI, organizuokite įmonių apsaugą.

VALSTYBĖS TARNAUTOJAI, saugokite savo įstaigas ir neišduokite jų dokumentų bei turto.

LIETUVIAI POLICININKAI, savo gyvenamoje vietoje perimkite viešąją saugumą į savo rankas.

Šaulių ir partizanų žiniai

Pastebėta, kad aktyviai su ginklu rankoje veikiančieji šauliai ir partizanai per dažnai vartoja ginklų, bando, nereikalingai šaudo. Tuo keliama nerimastis gyventojų tarpe. Ginklą galima vartoti tik reikalo atveju.

Taip pat pastebėta, kad norima suvedinėti sąskaitos su nepatinkamais asmenimis. Griežtai draudžiama patiems vykdyti teismą. Visi gaivalai, kurie yra nusikaltę lietuvių tautai, susilauks savo atpildo

Taip pat pastebėta, kad norima suve- skaitos su nepatinkamais asmenimis. Griežtai draudžiama patiems vykdyti teismą. Visi gaiv yra nusikaltę lietuvių tautai, susilauks s teismo sprendimu.

